

МИЛ. С. ФИЛИПОВИЋ

Озрењаци или Маглајци

ЕТНОЛОШКИ ПРИКАЗ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Ове белешке су настале делимично у току 1937 и 1938, када сам посећивао манастир Озрен, рушевине манастира Гостовића и цркву Возућу, а делимично 1950, када сам понова посетрио Озрен да бих набавио карактеристичне етнолошке предмете из овог краја за Земалски музеј у Сарајеву.

Белешке не пружају потпуну слику народне прошлости и народног живота Озрењака, али дају извесну претставу о карактеристичним особинама те групе и пружиће не само нове етнолошке грађе него ће допринети и бољем познавању етничких прилика и етничке поделе у Босни. На правом етнолошком проучавању Босне рађено је уопште врло мало и има крајева и области о чијем се ставовишту — његовој етничкој прошлости и етничким особинама — не зна ништа или готово ништа. Треба настојати да се што пре утврди колико има код нас таквих етничких група и које су њихове особине, полазећи са гледишта да и етничке особине једне такве групе увек претстављају једну органску целину и да се поједини обичаји и установе у неком крају или код неке групе могу разумевати и објашњавати само као делови целине којој припадају. Потребно је, ради тога, што-више описа појединих предеоних или локалних група и да ти описи буду што исцрпнији.

Срби Озрењаци претстављају нарочиту етничку групу међу босанским Србима. Они се оштро разликују од Срба у суседним пределима не само ношњом, што одмах пада у очи, него се разликују и по другим цртама у животу. Главно је, пак, да се они сами осећају и сматрају посебном групом, која је, у односу према суседима, строга ендеогама. Озренски Срби разликују се оштро од Срба у средњој Босни, док разлике према Србима у пределима око Спрече и даље на северу нису тако изразите: они са Србима у читавој северо-источној Босни чине једну ширу етничку групу.

То је главни разлог да објављујем ове белешке: док се не нађе неко ко ће у појединостима потпуно описати особине те групе или проучити њен постанак и њене карактеристике, ове белешке нека служе као прва обавештења о постанку и о особинама ове групе и као грађа која ће задовољити прву потребу.

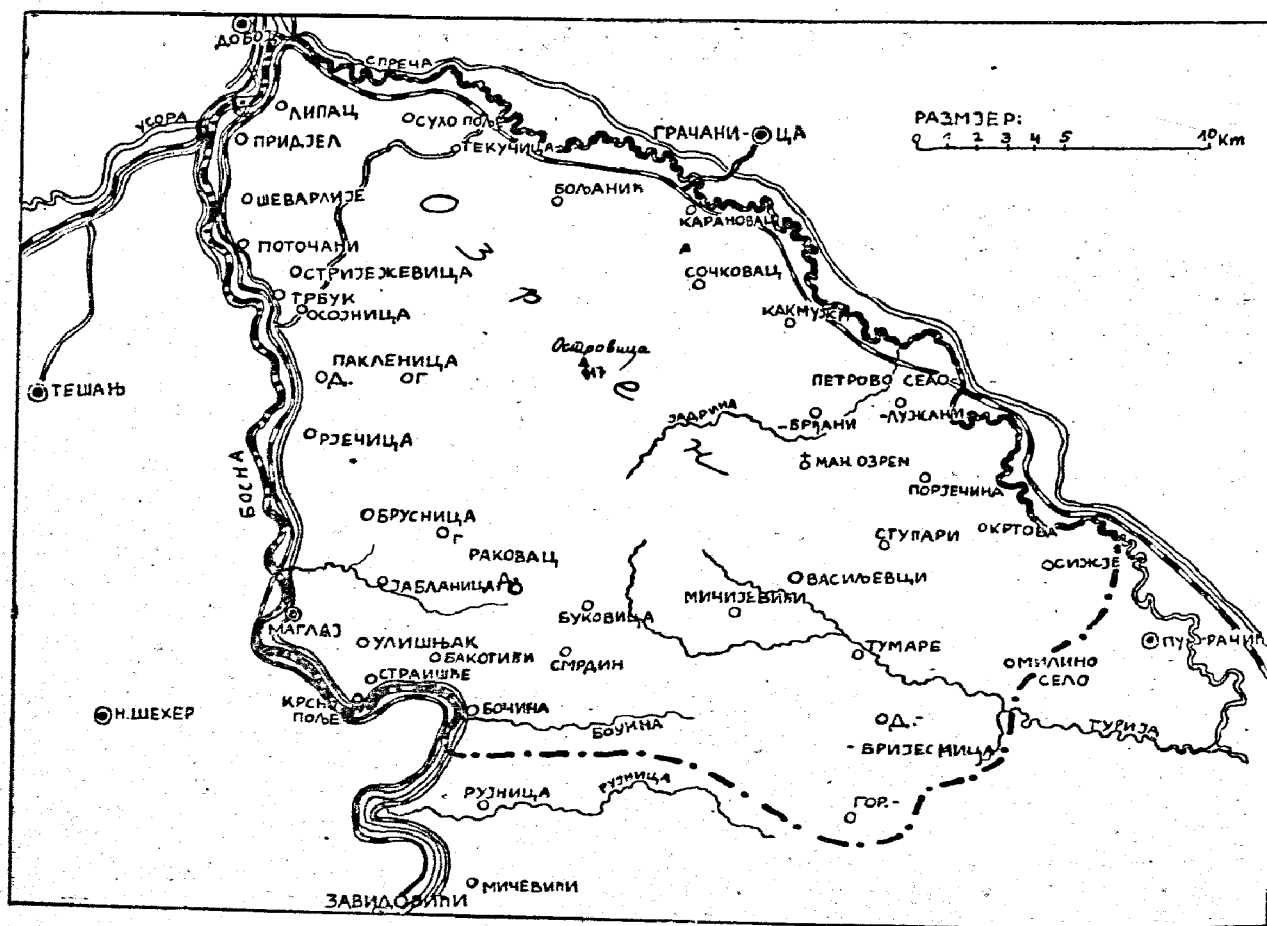
Недостатак овога рада је што се особине Озрењака и појаве у њихову етничком животу не пореде са особинама и појавама код њихових суседа. То, нажалост, није могуће, јер њихови суседи уопште нису проучавани. Најближа боље позната група су Височани у Средњој Босни, али су и они притично удаљени. Објављивање овога списка има да доприне уклањању таквих недостатака у будућем раду.

ПРЕДЕО

Простор између доњег тока реке Спрече на северу и Босне на западу испуњава планина Озрен са својом подгорјом. Планина је насељена и та насеља се сматрају и посебном предеоном целином. Док су западна, северна и североисточна граница веома изразите, према истоку и југу граница није тако оштра ни географски ни етнолошки. Источна граница по-

лази од реке Спрече изнад села Кртове и пролази између села Милиног Села (које припада Озрену) и Деветака, па се прихвата средњег тока реке Турије и иде донекле Туријом. Од Турије јужна граница скреће на југозапад, тако да обухвата села Г. и Д. Бријесницу и онда развођем између Рујнице и Бочине избије на реку Босну.

За време аустроугарске окупације (1878—1918) и у годинама после 1918 било је знатних промена у управној подели, али се ипак у народу цео тај крај и данас зове **Маглајском Нахијом**, по томе што је некада хав био у саставу Маглајске нахије или среза. Данас је само једним делом у његову саставу (села: Стријежевица, Трбук, Ослојница, Г. и Д. Пакленица, Речица, Брусница, Г. и Д. Раковац, Буковица, Смирдин, Страјишће, Крсно Поље и Бакотићи). Добојском срезу припадају: Подјакмен, Придјел, Поточани, Шеварлије, Липац и Сухо Поље. Грачаничком срезу припадају: Текућица, Бољанић, Карановац, Сочковац, Какмуз, Пе-

трово Село-Брјани и Петрово Село-Лужани, Кртова и Порјечина. У саставу Тузланског среза су: Васиљевци, Мичијевићи, Ступари, Тумаре, Г. и Д. Бријесница, Сижје и Милино Село. Таква управна подела је дошла као последица крупних промена у животу насеља и становништва овога краја у току деценија после престанка турске владавине. О тим променама биће више речи у даљим излагањима.

Иако се у планини Озрену сама површина састоји од различитих стена (серпентина, кречњака, трахита и др.), ипак се то не осећа: Озрен је под шумом које има свуда. Шума је букова и храстова око манастира Озрена, а у вишим деловима планине превлађује црни бор.

Планина је веома дисцирана уским а дубоким долинама потока и речица, између којих су дугачке а високе косе. Многе од тих коса су искрчене и раштркана села и појединачне куће су по оштрим гребенима коса. То су »мале« или »засеоци«, а по неколико таквих заселка, често међу собом и веома удаљених, чине једно насеље, једну »јафуг«.

Становништво овога краја је српско (православно) и муслиманско; не узимајући у обзир сасвим малобројне службеничке породице, Хрвата (католика) има само на Вису у Бакотићима, и то свега 5 породица.

Муслимани су поглавито у селима крај реке Босне, а има их нешто и у Сухом Пољу поред Спрече. Највећа њихова група је у самом граду Маглају, а и села са муслиманским становништвом су већином у близини Маглаја. На десној страни Спрече настаје већи појас муслиманских насеља. Маглајски муслимани у селима у подгорини Озрена чине једну етничку групу са муслиманима у селима на левој страни реке Босне, а цела та група једва да се и у чему по етничким особинама, сем по језику, разликује од муслимана у суседним крајевима. Сличан је положај и Хрвата (католика) на Вису: они су по свему данас огранак од веће групе на левој страни Босне. Сасвим је друкчији етнички положај озренских Срба.

Срби су у великој већини. У читавој групи насеља око манастира Озрена, унутра у планини, је чисто српско становништво. Они су се ту скупили око манастира, који је из 16 века, и ту се држали тако збијени због манастира, али су опет и они својом масом утицали да се манастир одржава.

Српско становништво читавог предела је истих етничких особина, а сличних особина су и становници још неколиких села јужно од Криваје, око Возуће и Гостовића, некадашњих манастира. Ти Срби претстављају, дакле, посебну етничку групу, различиту од суседних. Та српска група има и своје нарочито име: Озрењаци, Озренци (Озрењци) или Маглајци. Име су добили по пределу односно по некадашњем управном средишту, али тај назив има и етнолошког значења, јер се Озрењаци разликују од суседних Срба од којих их дели само река Босна или река Спреча. Чују се за озренске Срба и други називи, али не тако одређени. Посавци их зову именом Брџњаци, а тако људи из Посавине зову уопште све становнике брдских села на југу од Посавине. Истим именом их зову и Срби из села око реке Босне, али они зову и Спречацама оне Озрењаке који су у селима у сливу Спрече. Прекобосанци их зову и подругљивим именом Ћоћани. Прекобосанци и Требавци сматрају Озрењаке примитивнијим и сировијим од себе и може се код њих чути да понеком кажу: »Што си завојко Озрењак?«

Веома се разликују озренски Срби од Срба на левој страни Босне као и од оних на десној страни Спрече. У саставу српске православне парохије маглајске има села с обе стране Босне и цркве у Маглају долазе и једни и други, али код цркве засебно играју коло Озрењаци, а засебно Ошвама, како их обично зову по главном селу Ошвама. Друкчија су им кола, друкчије мелодије, друкчије ношње. На северу од Озрена, преко Спрече, су Срби Требавци, по планини Требави и њеној подгорини. За Србе у селима око Криваје нисам имао прилике да чујем како их зову Озрењаци. Они су врло слични Озрењацима, али се ипак и по ношњи могу распознавати: у њихових жена су прегаче дуже и ређене више »бијелим начином« (истиче се бела боја), а мушкарци лети носе »пеленгаће« од белог платна, а зими чакшире.

Озрењаци или Маглајци су, у односу према суседним групама, ендогамни, и то нарочито у односу према становништву нижих предела на северу: девојке из тих крајева не би се нипошто удале у брдо, а из брда понека се уда у поље.

Око 1900 појавиле су се особите пријатељске везе између Озрењака и Срба у Босанској Посавини. Отада су почели да долазе појединци, па и читаве породице, из Бос. Посавине, особито из села око Брчког, ради одмора и опоравка. Особито је тога било много у годинама пред други светски рат. Долазили су пред крај лета и у јесен и проборабили би по 20—30 дана, нарочито у времену од Петрова дана до Велике Госпојине. Боравили би код старих познаника, или где закупе стан; после и они с »брда« силаве у посету њима. Како сам могао да видим 1950, туберкулоза је по озренским селима веома раширена и можда су њено ширење допринеле и те везе, јер су на летовање на Озрен и долазила у првом реду туберкулозна лица.

По озренским селима крећу се и често се виде номадски румунски Цигани, тзв. Каравласи. Помињем их стога што их Озрењаци зову Бугарима, а њихова падалишта зову бугариштима (бугариште).

Само се прича још да су некада и у подгорину Озрена долазили преко зиме са стоком »Арнаути«, тј. сточари из југоисточних крајева, из Полимља. Вероватно да су баш та сточарска кретања била од утицаја и на насељавање Озрена, јер међу озренским Србима има досељеника из Васојевића.

Једино градско насеље у пределу је Маглај, али оно не припада само Озрену: Маглај је на периферији предела, на реци Босни, и од раније је економско и управно средиште

не само за озренска села него и за знатан број села на левој страни реке Босне. Пошто је изграђена железничка пруга долином Босне, и сам град се шири више на леву страну Босне, која је равна и пружа повољније услове за развитак града.

На периферији су још нека градска односно варошка насеља, али изван предела. То су Добој, Грачаница и Пурачић. Добој, који је на левој страни Босне и напрама ушћу Спрече, нагло се је развио у годинама после првог светског рата као саобраћајно и привредно средиште и постао креско место. Села озренска у долини Спрече одржавају ближе везе са тргом у Грачаници, вароши на десној страни Спрече, а најисточнија села и са спречком варошицом Пурачићем.

У турско време, у доба натуралне привреде, везе и са Маглајем биле су незнатне и сводиле се на незнатну размену добара на недељном тргу и куповину индустријских и занатских производа, за којима се није ни осећала велика потреба. Тада преко Озрена није било ни знатнијег саобраћаја. Било је путева преко Озрена, али су они били од локалног значаја. То су били: пут из Маглаја преко Бруснице, Метериза и Крчмарице у Грачаницу, а од Крчмарице се је одвајао пут који је ишао Озреном на Краљицу и Мичијевиће, па у Пурачић и Тузлу. Од Раковца се је могло ићи у Тузлу путем поред Раковачке Ријеке уз Крушик, на Омерову Воду и преко Тумара даље у Пурачић и Тузлу. Главни друм долином Босне у турско време уопште није ни додиривао овај крај, јер је пролазио левом страном Босне. Тек 1900 изграђен је друм и десном обалом Босне.

За развитак озренских Срба били су од значаја још неки чиниоци. У равни поред реке Спрече и Босне у раније време уопште није било српских насеља: српска села су била по самој планини и са свих страна заштићена шумама и ретко насељеним појасом дуж река; уколико је ту било села, то су била муслиманска села. Тако су озренски Срби дуго времена живели као изолована група. Само на југоистоку били су ближе повезани са Србима на левој страни Криваје, око Возуће и Гостовића. Њихово културно и политичко средиште у то време био је манастир Озрен, једина црква и зборно место за Србе из читавог предела у турско време.

То су били чиниоци који су условили да се у планини Озрену, веома дисциплираној и са које полазе дугачке косе и многе мање речне долине центрифугално на све стране, ипак изгради веома хомогена српска етничка група, иако су у њен састав били ушли прилично хетерогени елементи. То није једини такав случај да планина послужи као тле за образовање етничке групе: баш у истој области-којој припада Озрен, у североисточној Босни, има још таквих примера. То су Требава и Мајевица. То је изузетна и врло занимљива појава, јер је обичније и сасвим нормално да се етничке групе стварају у пределима који имају изглед улегнућа у земљиној површини, као што су речне долине, поља или котлине, где је жив међусобни саобраћај становништва омогућен постојањем једног средишта ка ком се са периферије центрипетално спуштају многи путеви. Обично су такве предеоце целине одвојене од других планинама, које су ретко насељене, и преко којих нема живљег саобраћаја. Планина Озрен се је у прошлости понашала као острво, али је то било условљено поменутим чиниоцима, који су опет били последица друштвених прилика у некадашњој Турској.

Чим је престала турска владавина 1878, развитак читаве Босне кренуо је другим правцем. И на Озрену и код озренских Срба почеле су да се врше крупне промене, чија су последица распадање етничког јединства озренских Срба, коме смо ми савременици и сведоци.

Грађење друмова и, још више, грађење железничких пруга долинама Босне и Спрече довело је до праве револуције у животу насеља и људи овога краја. Настало је нагло спуштање људи из брда у поља, ближе друмовима и на њих, тако да су поред путева настали низови кућа и многи нови засеоци у пољу, а особито око железничких станица.

Индустријска експлоатација шума, која се је развила особито после првог светског рата, модерни каменоломи у Шеварлијама и Липцу, отварање рудника у Петровом Селу и подизање фабрика у долини Спрече, све то такође доприноси преношењу живота из брда у поља, особито у поља поред Спрече, некада под барама и шумама. Природно множење становништва са своје стране утицало је на два начина. У првом реду, деле се задруге и многи подељеници силазе из брда у поље. С друге стране, пораст становништва у старим селима и нови засеоци испод старих села имали су као последицу и подизање нових цркава: сам црква у Д. Раковцу, која је у планини, подигнуте су цркве у Маглају, Бочини, Бољавићу и Тумарама, које су све на периферији, а њима треба додати и цркву у Добоју, којој одлазе људи из неких села овога предела. Тако је црква манастира Озрена престала да врши ону улогу коју је имала у народном животу Срба озренских у турско доба. Више Озрен (манастир) није средишња тачка око које ће се скупљати Озренаци. Утицај цркве и вере и иначе бива

све слабији у народном животу. Саобраћај људи и добра упућен је ка некадашњој периферији Озрена и концентрише се у долинама Спрече и Босне, а Добој, град на ушћу Спрече у Босну, добија све већи значај. Удаљеност између крајњих насељених тачака на профилу С-Ј знатно се је појачала, па и то утиче на слабљење веза међу људима из северне и западне подгорине Озрена. Преко планине воде само рђави сеоски путеви, а око планине удобни друмови и железничке пруге. Те промене, имале су за последицу да је већ крајем 19 века почело да се разбија административно јединство, што се је продужило и појачало пред други светски рат, тако да је данас предео у административном погледу тако подељен да улази у састав четири креса.

Те промене утичу да је већ почело да се распада и етничко јединство Озрењака, веома изражено у великој уједначености свих особина у читаву крају. Засада се то види углавном само у ношњи, јер се ношња и иначе најбрже мења: већ има осетних разлика у ношњи становника села у западној подгорини Озрена, око Маглаја и Добоја, и оних у северној подгорини Озрена, према Спречи.

Према томе, на Озрену, планини, вршен је процес етничке интеграције под дејством напочитих услова, а од осамдесетих година 19 века мењају се животни услови и природни чиниоци долазе опет јаче до изражаја те у српској етничкој групи Озрењака наступа диференцијација, која ће вероватно довести до стварања нових етничких група у долинама Спрече и Босне.

ПРЕДЕО У ПРОШЛОСТИ — ПОРЕКЛО ДАНАШЊЕГ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА

Нити се предео као целина нити се поједина места у њему помињу у досад познатим писаним изворима из средњег века. Прве писане вести су с почетка 16 века, пошто је турска владавина у Босни учвршћена. Друга врста споменика за познавање прошлости су материјални остаци од ранијег становништва у самом пределу. Нажалост, у овом крају између Спрече и Криваје уопште нису вршена археолошка истраживања, те се не зна има ли преисториских трагова као ни остатака из римског доба. Несумњиво да је и у то време овде било живота, као што га је било у суседним крајевима одмах преко Босне, где су откривена насеља из преисториског и римског доба (Нови Шехер и околина Добоја). По Озрену има неколико Градина, и вероватно је да се ту ради о преисториским трговима, јер је искуство археолога у Босни показало да се на локалитетима таквог имена обично налазе преисториски остаци. Много је по озренским селима и Црквина. Није искључено да је на некој од тих Црквина заиста била у раније време и црква, ма да је археолошко искуство показало да се у Босни на местима са таквим именом често ради о римским старинама, али не увек (на пр. на Црквини на Гласинцу била је у средњем веку црква, која је била веома добро позната чак у Дубровнику).

Бројне су старине по озренским селима за које се може узети са сигурношћу да су из средњег века. То су многобројна грчка гробља са стећцима. Нажалост, ни на једном стећку у овом крају досад није откривен натпис.

Неколико података о стећцима у непосредној околини манастира Озрена, тј. у селима Васиљевцима, Кртови и Какмужима, изнето је већ раније.¹⁾ Стећака има свуда по овом крају и ево још неколико података о њима. Народ их обично зове »мрамор«, »мраморје«, »мраморови«, а приписује их Грцима, Чифутима или дивовима. Карактеристично је да их и муслимани приписују Грцима. Верује се да је те Грке отерала из Босне вишегодишња суша. Међу муслиманима се чује и предање да су у овом крају били пре Турака »Маџари« и да су то »маџарска« стара гробља па и оно у Крном Пољу. »Маџари« су били и аустријска војска која је 1697 продрла у Босну.

Код Папшних Конака близу Маглаја је већа средњовековна некропола. У селу Бакотићима је један велики стећак, а идући од Бакотића према Озрену, на Ђелару или Ђеларцима је један велики стећак, а идући од Бакотића према Озрену, на Ђелару или Ђеларцима је један велики стећак. У Доњој Пакленици има стећака на више места. Ском Брду се више раширених стећака. У Доњој Пакленици има стећака на више места. Истиче се Дивско Гробље у пољу: један стећак у виду плоче и један веома велик у виду ниског саркофага. Стећака има по Шеварлијама. Код школе у Д. Раковцу је брдашце Мрамор са десетак стећака. И на Молитвишту у Бријесници је место Мрамор са десетак стећака.

Нема сумње да међу називима места по Озрену има и много таквих који су постали у даљој старини, као што су на пр. Метара, Краљница и др. Ја ћу се осврнути само на нека

¹⁾ Мил. С. Филиповић—Б. Мазалић: Манастир Озрен у Босни. Споменик САН (у штампи).

од таквих имена која имају већи значај. Једно врело под планином Озреном а недалеко од манастира Озрена зове се Перун.²⁾ У том имену очувана је успомена на стару словенску религију и оно је, дакле, из доба пре него што су ту досељени Срби примили хришћанство. Два села под Озреном се зову Какмужи и Бољанићи. Оба имена постоје и у источној Херцеговини («Санџаку»). Д-р Јеремић је забележио да становници Бољанића и Какмужа под Озреном имају предање да су им преци дошли из околине Плеваља.³⁾ Био сам лично у та два села под Озреном и уверио се да већ сви сељаци знају да постоје истоимена села у околини Плеваља и да различито нагађају о својој вези с тим крајем, али нема ни једног рода за који би се поуздано знало или веровало да је заиста пореклом одатле. Поменути имена могу бити успомена на неке етничке везе између становништва у долини Спрече и становништва у старој Рашкој, и то на везе које су могле постојати у старије време, најдаље у 16 веку, пошто се тада помињу озренски Бољанићи. То је само претпоставка. А што се тиче имена Какмужа, треба истаћи да је лично име Какмуж забележено у Босни већ у 13 веку: међу онима који су се ктели као сведоци на повељу што ју је 1269 издао босански бан Матија Нинослав Дубровчанима био је и Какмуж Одрамчић.⁴⁾

Прве поуздане вести о приликама у овом крају су из 16 века. Год. 1508, у турско-угарском уговору о миру, помиње се Маглај као важније утврђење на турској страни.⁵⁾ Значи да је Маглај као град постојао, ипак, већ од раније. То је све што се може да закључи на основу те штуре вести. Отада, Маглај се помиње као важније место и управно средиште. Тако, у битки код Јајца 1525 погинула су на турској страни и два истакнута главара: Лутво Челебија и маглајски субаша. Турску војску је предводио Хусревбег.⁶⁾ Својом повељом о оснивању задужбине (џамије, имарета и ханикаха) у Сарајеву, крајем новембра 1531, Хусревбег је одредио, поред свега осталог, и плату за онога цабију који ће скупљати приходе са добара у маглајској нахији која је дао тој задужбини. Али, не каже се која су то имања.⁷⁾ Из тог времена су и прве вести о Србима око Маглаја. Фердинанд Хабзбуршки, као краљ угарски, спремао се је 1529 за рат против Турака па је тражио ослонаца и код народних вођа у Турској, тражећи да се и они подигну против Турака, а он им обећава награду. Тако је он тада писао и Жарку од Маглаја и Јурашину од Жепча и неком војводи Хасану.⁸⁾ Да ли су Жарко и његови Срби били потомци каквих скорашњих досељеника, које су тек довели Турци, или су били претставници старог, аутохтоног, становништва, о томе се не може рећи ништа. Срби су у 16 веку у том крају били бројни и напредни и они у другој половини 16 века подижу манастир Озрен, а у даљој околини и манастире Возућу и Гостовић или Удрим. У натпису о праћењу манастира Озрена 1587 сачувано је име попа Јакова, који је био од «племена» (рода) Марића, од којих иначе нема никаквог другог трага. Тих Срба из 16 века временом је вестало: они су се иселјавали и страдали од епидемија и ратова, а на њихова места су долазили други, тако да међу данашњим српским становницима озренских села уопште нема староседелаца.

Оскудне су вести о приликама око Маглаја у 17 веку, али их има и оне нам унеколико приказују и тадашње етничке прилике у овом крају. Почетком 17 века, 1609 год., завршено је живописање цркве манастира Озрена. То је био велик и скуп посао, а то значи да је српска околина манастира у то време била бројно јака и економски напредна. Манастир је нормално живео и радио кроз цео тај век све до аустријско-турског рата 1683—1699, који ће се тешко осетити и у овом крају. У тзв. крушевском поменику, чији се је оригинал чувао у Народној библиотеци у Београду 1941, када је изгорео, уписана су и неколика места и лица из североисточне Босне, па и из Озрена и околине. Утврдио сам да су нека лица из манастира Папраће, која се помињу у том поменику, живела између 1620 и 1628 године,⁹⁾ па су

²⁾ Босанска Вила XIV (Сарајево 1899) 189—190.

³⁾ Р. Јеремић: О пореклу становништва Тузланске области. Гласник Геогр. друштва VII—VIII (Б. 1922) 151.

⁴⁾ F. Miklosich: Monumenta Sèrbica (Vienae 1858) 33.

⁵⁾ J. v. Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches II (Pest 1828) 618.

⁶⁾ Ђ. Трухелка: Гази Хусревбег, његов живот и његово доба. Гласник Зем. музеја 1912, III 6.

⁷⁾ Нав. дело 217.

⁸⁾ А. Ивић: Споменници Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа, I (Нови Сад 1913) 12—13, 16; — Историја Срба у Војводини (Н. Сад 1929) 97.

⁹⁾ Мил. С. Филиповић—Б. Мазалић: Манастир Папраћа у Босни. Споменик САН ХСХХ (Београд 1950) 100.

вероватно из тог времена и они што се помињу из околине Озрена. Сем јерођакона Евгенија из манастира Озрена, у крушевском поменику се помиње и презвитер Раден из села Бољанића (швајц. Болџинићи презентира радена.) Помињу се из Озрена и неки Радич и Драгиша ковач. Не вели се с ког Озрена, али је вероватно да је то овај Озрен, јер је тај упис у поменик између уписа из места која су у широкој околини Озрена (Спреча, Живинице, Моранци). Зна се још за један српски род тога времена у околини Маглаја. Данас су то Комненовићи у Топлој, у Боки, који имају предање да су пореклом из села Пилатоваца у Опутној Рудини. Одатле су се били отседли најпре у Маглај, због чега су се звали и Маглајевићи, па одатле у Бањане и из Бањана су дошли са владиком С. Љубибратићем (тј. 1693) у Топлу, када су и калуђери из Тврдоша и многи Срби из Херцеговине прешли у Боку на млетачко земљиште.¹⁰⁾

Један муслиман из Маглаја доћи ће до највишег положаја у Босни и бити на тој дужности у три маха. То је Фадил-паша Маглајац који је 1647 постао везиром у Цариграду и који је био босански валија 1651—1652, 1653—1655 и 1656—1657.¹¹⁾ Опет један Маглајац, Махмуд, биће на том положају 1671—1672. Пре тога он је био заменик великог везира.¹²⁾ Појава тих људи на тако високим положајима није могла, у то време, протећи без утицаја на развитак Маглаја и етничких прилика у његовој околини. Нажалост, о томе нема никаквих непосредних података.

Из тог времена су прве вести о католицима у околини Маглаја, важност врло шутре. Бискуп М. Маравић, који иначе редовно износи колико у ком крају има хришћана а колико муслимана, у свом извештају од 1655 год. вели за Маглај само толико да тај крај има 330 мусл. кућа и 4 цамије. Износи како се крушевски фрањевачки манастир стара о пет католичких парохија, од којих је једна маглајска, а у свих пет је 700 католичких кућа са 5600 душа.¹³⁾ Колико их је било у околини Маглаја и у којим селима, то су питања на која одговара унеколико један познији извештај: босански бискуп Никола Оловчић, који је 1672—1675 вршио канонску визитацију своје бискупије, у извештају писаном 1675 жали се како је маглајска прохија најтежа: дугачка је скоро три дана хода. У њој уопште није било католичке цркве. По градовима и селима су рђави Турци. Свега је у парохији било око 4678 верника.¹⁴⁾ И маглајски жупљани, који се писмено заузимају, 18 XII 1673, за свог жупника фра Аугустина Војнића, износе у претставци како је маглајска парохија дуга више од два дана хода. Претставку су потписали претставници католика из самог Маглаја, затим из Церја, Јелашака, Лазине, Неколе(?), Мисурића, Јеловца, Полица, Бруснице, Ловнице, Ораховице, Растуше и Жепча.¹⁵⁾ То значи да су католици маглајске парохије били веома раштркани, а парохија је обухватала села на територији данашњих срезова Маглајског (Брусница, Мисурићи), Завидовићког (Јелашке, Ловнице, Жепче, вероватно и Ораховица) и Теслићког (Растуша); за Церје, Јеловац, Неколе и Полице нисам могао да утврдим где су тачно била. Од свих поменутих места само Маглај и Брусница припадају пределу Озрену.

Неће проћи много времена после тога па ће па група маглајских католика још више да се прореди; уопште, извршиће се значајне етничке промене у околини Маглаја. Тим променама су узрок аустро-турски ратови 1683—1699, 1716—1718 и 1736—1739. У току ратовања 1683—1699 Аустријанци су двапут освајали Маглај. Потпуковник Киба, командант Брода, напао је Маглај првих дана августа 1693, поубијао Турке које је тамо нашао, а онда спљачкао и спаљео цео град.¹⁶⁾ Најзначајнија епизода у ратовању 1683—1699 била је провала аустријске војске под принцем Евгеном Савојским долином Босне до Сарајева, 1697. Повлачећи се из Босне, он је повео са собом и многобројне католике из долине Босне, који су помагали велике наде у успех аустријске војске и помагали је, па се тако компромитовали пред Турцима. Мањих сеоба из Босне било је већ од почетка тог ратовања, и те сеобе су се кретале из западне Босне у Далмацију, на млетачко земљиште, а из средње и северне Босне

¹⁰⁾ С. Накићеновић: Бока. Српски етногр. зборник XX (Београд 1913) 444.

¹¹⁾ С. Башагић: Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине (Сарајево) 73; Karl Peez: Отоманске валије (намјесници) у Босни. ГЗМ 1889 (2) 62.

¹²⁾ К. Peez: на озн. месту; С. Башагић: На озн. месту.

¹³⁾ Е. Fermandžin: Acta Bosnae (Zagreb 1892) 477, 478.

¹⁴⁾ Ј. Јеленић: Споменици културног гада бос. фрањеваца (1437—1878). Старине XXXVI (Зagreб 1928) 144.

¹⁵⁾ Нап. дело 128—130.

¹⁶⁾ А. Ивић: Миграције Срба у Славонију током 16, 17 и 18 столећа. СЕЗБ. XXXVI (Београд—Суботица 1926) 137.

поглавито у Славонију, Срем и Бачку. Сеобом од 1697 нестало је углавном католика из долине Босне.¹⁷⁾ Нема непосредних вести о приликама око Маглаја и по Озрену тих година, али не може бити сумње да је било тешких страдања и промена и у овом крају, као што су тада страдали и католички манастир и католици у Високом и православни манастири Папраћа на извору Спрече и Липље и Ступље у Усори, а са њима и народ око њих. Док се је број хришћана уопште смањио, а католика готово и нестало,¹⁸⁾ као последица тога рата дошло је до повећања броја муслимана: пошто је Турска изгубила Будим, Угарску и Славонију, из тих земаља су многи муслимани прешли у Босну и тада су се многи населили у Маглају и у селима поред Спрече и Босне.

Једини поуздан податак о расељавању из околине Маглаја је село Маглајани у пољу Лиевчу, које се помиње под тим именом 1718, када су га били освојили Аустријанци.¹⁹⁾ Ти Маглајани су данас српско село. Расељавање од Маглаја и оснивање тих Маглајана вероватно падају под крај 17 века.²⁰⁾ По једном опису Босне из 1716—1718 год. сам Маглај је тада тврђава која није велика и има мало подграђе од 50 кућа а припада кадитуку Жепче. На планини Озрену је био манастир истог имена. Иначе, планина је добро насељена и то више хришћанима него муслиманима. Помињу се и српски манастири Возућа и Гостовић.²¹⁾

У току 18 века неће, после поменутих ратова, бити више таквих поремећаја, али ће бити страдања од епидемија. Епидемије куге су биле у Босни честе.²²⁾ И по селима око Маглаја су врло жива предања о страдањима од куге, а муслимани истичу да су та страдања била у 18 веку, после доселења избеглица из Будима и Угарске. Епидемија куге у Босни у 18 веку било је: 1731—1732, 1737, 1741—1742, 1762 и 1782—1784. Народно предање тврди на пр. да су Српске Речице и Трбук били пре куге муслиманска села, па их куга помоћила, а муслимани из Д. Пакленице да су се тада раселили у село Шије на левој страни Босне и у Бос. Брод и Ошак. У села која су тада опустела доћи ће онда Срби. Нема сумње да је тада страдало и становништво српских села по Озрену: да су многи иселили и изумрли. Само што ту није било промене у етничкој припадности: и нови становници су били опет Срби. Као што сам поменуо већ, међу озренским Србима уопште нема староседелаца: ретки су родови који мисле да су старинци, али су њихова казивања неодређена и непоуздана. Штавише, међу Озренцима сам слушао да су једини старинци међу Србима у Босни Рајићи у сарајевској Врховини.²³⁾ Не само то. Иако се поуздано зна да је ту било Срба у 16 веку, нема уопште ништа ни од њих, као ни од познијих слојева: најбоље очувана предања о пореклу појединих родова не иду у даљу прошлост од 18 века, што значи да је тада било много повољних услова за насељавање.

Садашње српско становништво озренских села је пореклом од досељеника, и то не наших. Мало их је који могу рећи, као што ми рече један старац у Какмужу, да је он већ

¹⁷⁾ Опширно о тим сеобама Мил. С. Филиповић: Височка Нахија, СЕЗб. XLIII (Београд 1928) 267—272.

¹⁸⁾ Антоловићи, којих су сада 5 породица на Вису у Бакотићима, једини су претставници и остатак од некада бројнијих католика у овом крају. Они знају да је било католика и у Туку изнад Виса, где је после куге остао од њих само неки Собо, па и он после прешао у село Брадиће на левој страни Босне, где од њега воде порекло Сивићи. И католици с Виса избегли су били на леву страну Босне. Сами Антоловићи не знају ништа о свом пореклу сем да им је то презиме из новијег времена, а раније да су се звали Јелкићи. Та Јелка са децом била се је повратила испреко Босне на своју старину.

Антоловићи имају своје старо гробље на Вису и тврде да је то гробље, као и Бранковићско гробље на левој страни Босне, најстарије у овом крају. На гробљу на Вису држе »завјетну мјук« о св. Анти, и то ради завјета: земље су им »завјетне« од времена.

¹⁹⁾ Dr. G. Bodenstein: Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739. GZM 1907, 584.

²⁰⁾ Алекса Јовановић из Маглаја казивао ми је да је он у Бјеловару наилазио на људе који су му говорили да су они пореклом од Маглаја.

²¹⁾ Нав. рад 96, 97.

²²⁾ Преглед тих епидемија Мил. С. Филиповић: нав. дело 276—277.

²³⁾ Стјепановићи у Какмужима, који су од пре пет генерација у селу, вероватно се само по томе сматрају старинцима.

»пети дјед« на истом месту. По казивању католика са Виса, Срби су се у овом крају населили после »кужног времена«. Досељеници су се насељавали поглавито на крчевинама по брдима, а крај Спрече су биле велике шуме и мочваре. Људи су тражили »склонита« места у шумама и крчили где је ко хтео.²⁴⁾ У новије време је дошло до насељавања и по нижим местима, по луговима, па је тако дошло до тога да се у појединим насељима разликују групе села које се зову »Брђани« и групе »Лужани«. Типичан пример су Петрово Село Брђани и Петрово Село Лужани. Узроци томе спуштању су с једне стране велики прираштај становништва, праћен деобама задруга, а с друге стране и увећана лична и имовна безбедност за време аустроугарске окупације и после ослобођења. Нарочито је велико и живо спуштање у поље и на друмове од око 1928. Како ти процеси напредују брзо, показале ови примери. У пољу испод Петровог Села није било ниједне куће све до осамдесетих година 19 века, а сада је око железничке станице и стругаре читаво ново насеље. У Какмужима је било, у турско време, око 60 а сада има око 230 кућа.

Преци данашњих озренских Срба дошли су великом већином из разних предела Херцеговине и Црне Горе.

Досељеници из Херцеговине и Црне Горе се толико истичу да се на Озрену обично чује да су сви озренски Срби пореклом с тих страна. То је углавном тачно, ако се и за досељенике из Врховине узме да су и они даљим пореклом из Херцеговине и Црне Горе. Таквих досељеника из Врховине има особито по селима у западној подгорини Озрена.

Судећи по предању Шарчевића у Доњој Пакленици, чијег је претка Вукадина довео као дете из Црне Горе неки »Турчин«, када су »капетани« ратовали са Црном Гором, и на насељавање Срба по Озрену биле су од утицаја турске војне експедиције против Црне Горе у 18 и првој половини 19 века, па су и маглајски капетани долазили до нових чивчија на тај начин да су насилно премештали Црногорце и Херцеговце или заробљене насељавали по Озрену, као што су други радили на Гласинцу.²⁵⁾

И данас су у насељима под Озреном жива премештања становништва из села у село и расељавања појединаца у друге крајеве. Било је, међутим, и у новије време иселавања које је имало и већи замах. Тако се у Какмужима зна да су неколики одатле преселили у Ботајицу под Вучјаком на левој страни Босне: ко би овде скривао што бегу, бежао би тамо. Такође за турског времена, многи су се иселили у Србију и населили се око Шапца и Ковиљаче. Често се прича о појединцима који су одавде бежали у Русију и неки од њих учествовали као руски војници у борбама за ослобођење Бугарске. Један из Кртове се је борио на Шипки. После другог светског рата изван број Озрењака је колонизован у Банату, у селима Мокрину, Међи, Лазареву.

Нисам вршио систематска испитивања порекла сеоског становништва на Озрену.²⁶⁾ Ме-

²⁴⁾ Прича се да су Петрово Село и Васиљевце основали браћа Васиљ и Петар (чији је трећи брат био Никола). Између њихових кућа није било других, а они су тада били и најближи суседи, а међу собом су били удаљени неколико километара. А кад је зазикао во на Ђеранићу у Тумарама (око 2 сата далеко), обрадовао се је Васиљ: дошао му сусед! — Има још једно карактеристично предање, које је донекле у супротности с претходним. Некада је, прича се, у данашњим Васиљевцима живео Симо Бјелан. Где су му били хамбар, кошара и јањчак, те три косе зову се сада Кошарина, Амбарина и Јањчак. Кућа му је била на Ље-сковцу изнад гробља. Кад се је један други доселио на Ђераниће и рикнуо његово, онда је Симо рекао: »Дође ми пред кућу (а раздаљина је два сата хода); немају ми куд кобиле пасти!« Од Бјелана нема потомства, а на његову земљишту је сада десет »села».

²⁵⁾ Опширније Мил. С. Филиповић: Гласинац СЕ36 LX (Београд 1960) 295—298.

²⁶⁾ У »Упутствима за испитивање насеља и психичких особина« (Београд 1911) од Јована Цвијића забележено је, на стр. 45, да су испитана насеља: Петрово Село, Сикје, Кртована, Цвијића забележено је, на стр. 45, да су испитана насеља: Петрово Село, Сикје, Кртована, Порјечина, Милино Село и Васиљевци. Резултати тих испитивања нису нигде објављени, а ни међу рукописима те врсте који се чувају у Српској академији наука у Београду, нема описа поменутих села: сигурно су пропали, заједно с многим другима, за време првог светског рата. Те описе био је израдио, како сам лично сазнао, свештеник, доцније прота у Бијелини, пок. Павле Катанић (убијен 1941). Ни у њега се нису били сачували концепти тих описа, и тако је сва та грађа пропала.

јутим, сабрао сам податке о пореклу 58 родова из 19 села са чијим сам припадницима долазио у додир. На основу тих података, састав озренских Срба по пореклу изгледа овако:

Област и место порекла	Број родова	Домова
Црна Гора		
Васојевићи	2	око 190
Бјелопавлићи	2	преко 47
Црна Гора уопште	3	око 10
Херцеговина	6	око 30
Санџак	1	1
Од Крушевца у Србији	2	58
Околина Фоче	1	1
Предела на западу		
Околина Бугојна	1	5
Врбања (Купрес)	1	преко 20
Охауш (Теслић)	1	преко 50
Бијело Бучје	1	20
Косова	1	15
Бос. Посавина и Спреча		
Околина Брчког	1	2
Смолућа	1	4
Унутрашња пресељавања	8	преко 41
Непознато	26	155
Укупно	58	око 649

Пада уочи сразмерно велик број родова непознатог порекла: 26 родова са 155 домаћинстава или 45% родова односно 23% домаћинстава. Већ три деценија бавим се испитивањем порекла становништва, и то ми је било први пут да наиђем, кем у околини Струмице, на ту појаву. Код озренских Срба више се не води много рачуна о пореклу. Предања о томе очувана су боље само код великих разгранатих родова. Ти родови непознатог порекла су већином и бројно и економски слабији: обично само по 1—6 домаћинстава. По 10 домаћинстава бројају су само Благојевићи у Г. Раковцу, Стјепановићи у Какмужима, Дамјановићи са огранцима у Васиљевцима 15, Рељићи у Кртовцима око 25 и Ристићи и Костићи са огранцима у Васиљевцима, Петрову Селу, Ступарима и Какмужима са преко 20 домаћинстава. Неки од тих спадају у старије досељенике, па су стога лакше и изгубили предање о пореклу. Тако су Милановићи већ од пре шест генерација у Ступарима, Стјепановићи у Какмужима од пре пет, Лазаревићи у Какмужима је дошао неки предак даљи од прадеда, а Јеремићи у Какмужима знају да су у селу од пре куге.

За неке од тих родова може се, ипак, са много вероватноће, говорити бар о миграционој струји којој припадају. Узимајући за ослонац родовску славу, Јеремићи у Какмужима, Бијелићи у Липцу и Лазаревићи у Какмужима, који сви славе Симеуњдан, пореклом су из планинских крајева западно од Босне, јер је Симеуњдан као слава веома карактеристичан за дошљаке са те стране у околину Маглаја (на левој страни Босне).²⁷⁾ Симеуњдан славе и два рода од оних пет што знају да су дошли са те стране (Николићи у Липцу из Врбање и Марковићи са својим огранцима у Г. Пакленици из Бијелог Бучја). Лукићи у Петровом Селу славе Игњатијевдан, а то је карактеристична слава првобитних Малешеваца у Херцеговини.²⁸⁾ Тако исто, и Лазарева субота је веома карактеристична херцеговачка слава, а њу славе Кижићи и Ђуричићи у Бочини. Према томе, број родова непознатог порекла међу онима које сам питао за порекло смањује се на 20 (34%).

Групи родова непознатог порекла припадају у ствари и осам родова који су у оквиру предела прешли из једног места у друго и тако изгубили предање о даљем пореклу. Међу тим родовима су Радовановићи (око 12 дом.) у Петрову Селу који славе Симеуњдан и, према

²⁷⁾ Влад. Скарин: Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни, ГЗМ 1918 262—263.

²⁸⁾ Ј. Дедијер: Херцеговина, СЕЗБ, XII (Београд 1909) 116—118.

ПРИВРЕДА

Не само виши делови него и подгорина планине Озрена је шумски крај. Земље за обрађивање су првобитно биле само поред потока, река и по доловима. Шуме су већ веома проређене. У раније време површина шумска се је смањивала у вези са прираштајем становника, јер су нови досељеници и одељени задругари заснивали нова домаћинства по правилу на крчевинама. Ипак, на уништавање шума много више је утицала индустриска експлоатација шума, чему и сеоски свет много допринио са своје стране. Нажалост, земљиште које се на тај начин приведе култури, кратког је века, па за собом повлачи и пропаст правих њива: виде се многи жалосни примери како је вода уништила не само нове крчевине него и старе њиве испод њих, јер је нестало шуме на висовима и косама која је чувала те њиве.

Одувек је било земљорадње, али је она, како изгледа, тек у новије време узела маха. Раније су, кад би летина издала, доносили жито из Брчанске Посавине, а у периодима после окупације Босне и између два светска рата недостатак у житу подмиривао се је куповином жита на оближњим трговима, где се доносило железницом, поглавито из Војводине.

У подводном пољу поред Спрече гаји се поново једино кукуруз или су диваде. Кукуруз је главна култура у оелима која имају њиве у равни поред Босне. Остали усеви су пшеница и зоб. У знатнијим количинама гаје се кромпир и грах. Од индустријских биљака гаји се само лан; раније је сађен и дуван. Сада се оре гвозденим плугом обртачем. До недавна за орање су употребљавани дрвени плуг и ралица. Дрвени плугови су употребљавани само у равници. Ти плугови су могли да ору само на једну страну. Ралица је употребљавана за орање њива на странама; на таквим теренима сада се употребљавају гвоздене ралице. У Д. Пакленици слушао сам да је Јован Димитрић у том селу још око 1935 на страновитој њиви орао ралом на једну страну и, пошто би повукао једну бразду, вратио би рало да почне другу бразду опет с исте стране.

Сав прибор за орање зове се једном речи »лијес«. Зубачу у овом крају зову »брнача«.

Пшеница, зоб и јечам се врху на гумну коњима. Раж се млати штаповима: »млатионица«, а кукуруз се млати на »љеси«. Силама се носи у »брклик« или »хваталици«.

Много се сеје лан и то не само за домаћу употребу него и за продају. Зна се да је некада сејана и конопља, али је та култура готово потпуно напуштена, јер конопља није рађала сваке године. Иначе, конопља се обрађује као и лан.

Пошто се лан почупа, семе се отуче штапом. Семе се делом чува за нову сетву, а вишак се продаје. После тога лан се суши на ливади око 15 дана, а онда се »набија« у ступу да се »ручича«, да се уједначи и да се палицом избије поздер. Онда се таре на трлицу, затим на гребачу и најзад на перајку да га коначно уреди, да се извуче влас. Све те справе праве домаћи дрводеље и ковачи. Перајка је даска с неколико густо побијених »ексера за извлачење« (ка) и повјесма (основа).

Крај је веома подесан за воћарство, и воћа има много, особито шљива. Посвуда око кућа су »башче«, воћњаци. Принос од воћа је толико значајан, да су некада и бегови водили много рачуна о њему. Код манастира Озрена било је некада и винограда. Око 1890 покушао је понова с виноградом игуман Тимотије Витановић, али су његови наследници занемарили виноград. Разне су врсте јабука и крушака које овде успевају. Треба напоменути да од јабука има и срчика, а међу крушкама се истиче врста »броткиња« (тј. из Брода). Те крушке се једу тек у јануару и нарочито се радо дају болесницима и породицама. Стављају се и у туршију. По шумама је много самониклих ораха.

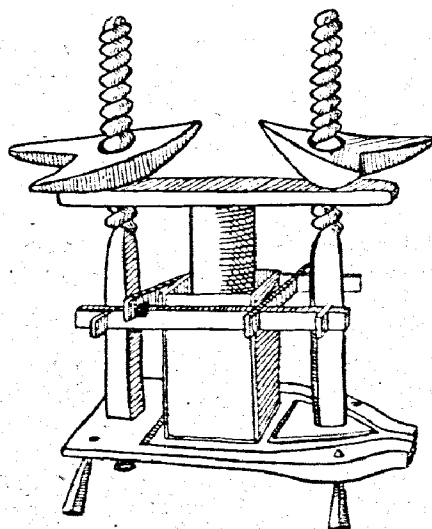
Док муслимани воће искоришћавају у првом реду за прављење пекмеза, Срби га највише искоришћавају за производњу ракије. И једни и други справљају туршију од крушака.

За прераду воћа, особито јабука, постоје и нарочите справе (сем казана за печење ракије). То су ступа и торкуља или жељка (чује се и жељка), две справе које су познате у народу у читавој долини Босне, али су у науци једва познате, па ћу овде дати неколико обавештења о њима (Сл. 1).

Јабуке од којих ће да цеди сок за сирће или за пекмез најпре се истуку у ступи, а после се та маса гњечи у торкуљи да се изцеди чист сок. Торкуља се прави обично од дрвена суве јабуке. Она има четири »ноге«. На ноге се ослања »бабура« (основа торкуље), дебела шипка даска, на једном крају заштиљена. На томе крају ноге су нешто краће; те је бабура на ту страну мало нагнута, да се кроз усечене жљебове може стивати исцеђени сок. У бабур су усађена два дрвена ступа »преле«, које су у горњем делу издубене дубачем и руком у вијак

(шраф). Око прела заврћу се »рогови« (дрвени шрафови са три рога). На прелама су учвршћене велике »пречаге«, а на њима мање. Између пречага је сандук склопљен од четири неспојене даске. То је »жећка« у ужем смислу. Сандук има »поклопац« на који се у почетку цеђења, кад је сандук пун, ставља краћа »кладња« (омањи трупцац), а после дужа. Завртањем око прела рогови потискују наниже попречну даску испод које је кладња на поклопцу сандука. Тиме се гњечи стучано воће у сандуку и сок цури на бабугу, те се жљебовима слива према нагнутом врху бабуре одакле цури у подметнути суд. »Дроп« од јабука даје се стоци, пресан или сув. Сок од 100 кг јабука, кад се укува, даје 8—10 кг житког а веома слатког »пекмеза«. »Рецељ« или »бестил« је кад се сок укува густ као мармелада. И од прокђа праве пекмез и рецељ. На ступу и на торкуљу се гњечи и цеди и шећерна репица од чијег сока се такође прави пекмез.

Те справе имају особито муслимани, Срби ретко. Торкуља се даје и на послугу уз кирију. Торкуља је справа која је очувала готово неизмењено латинско име (*torcular*) до данас. Њу су Јужни Словени при свом доласку затекли у Далмацији и служила је за цеђење грожђа. Сточарство је некада било много значајније него данас. Сточарство се ипак одржава, јер и сама земљорадња код Озрењака, уз данашње начине рада, зависи од стоке: од сточног

Сл. 1 — Торкуља или жећка из Маглаја за цеђење сока из воћа (Етнограф. одељење Зем. музеја у Сарајеву, инв. бр. 5818).

ђубрета и сточне радне снаге. У времену које се још памти, у селу Г. Пакленици појединци су имали по 60—70 оваца и по неколико говеда. Сваки је подизао тор за своју стоку а на својој земљи. Тако је у Г. Пакленици било око 1900 год. по 30 токова, а сада (1950) више виједан.

У поље поред Спрече долазили су некада на зимовиште сточари »Арнаути«, Срби из Полимља и суседних крајева, а поред њих су долазили и прави Арбанаси. И сада долазе на зимовиште сточари од Травника и од Зенице.²⁹⁾

Своја говеда би Озрењаци одбијали преко лета у шуму. Они из даљих села изгонили су говеда у планину. Било је и тога да су примали на чување и говеда из суседних крајева. Сада већ мало ко изгони говеда на планину јер је мање паше.

Волове би раније остављали на пашу у планини, по неколико километара од села. Неки би остављали чобане са говедима, али је било више у обичају да говеда буду у сам-

²⁹⁾ Сточари из тих крајева делом се задрже у долини Спрече (а многи само прођу овуда и иду у Посавину) да им се овце изјагне. Почну да долазе између Митровдана и Никољдана, а враћају се на три недеље пред Бугђевдан. Закупљавали су пашњаке од приватних власника.

пасу и само би им једанпут у седмици (Срби недељом, а муслимани понедељком) носили ко и брашно. Тако су радили и са коњима они домаћини који су их имали више, по 1—3, али су коњи држани више око шуме. Тако би коњи провели по шест недеља у »мерајама«, ливадама.

Преко лета, и овце и краве музаре су теране на пашу у »планину«, али су сваке вечери враћане у тор и на мужу. Наиме, »планина« је непосредно над селом и око села, и то нису никаква велика удаљавања од села нити пак пењања у висину. У овом крају жене музу овце.

Поред таквих сточарских кретања, било је и кретања са свињама: из северних озренских села ишли су за жирење свиња у шуме око Криваје и тамо боравили од јесени до пролећа. Од храстових и борових вршица направили би свиње у шуми. А ишли су и у озренске шуме они из ближих села. Делимично има тога и сада.

Пчеларство је веома развијено, иако је рад око пчела још увек примитиван. Наиме, још увек су примитивне »челске крошње« и у времену пред Петровдан мед из кошница се вади на тај начин да се пчеле »прегоне« из једне кошнице у другу или да се пчеле убију: полију се хладном водом, стресу у рупу, измешају са земљом и закопају. Појединци су раније имали и по 150 кошница. Иако се производи много меда, овде нема да се прави медовина; мед се једе уз хлеб.

Раније су многи Озрењаци секли луч и носили на продају: Васиљевчани су га носили у нижа села Сијхе и Кртову, где су га мењали за жито, али је било главно ношење луча у Грачаницу, а у време сушења шљива и у Градачац и другде у Посавину. До првог светског рата у озренска села су долазиле калајнице из Чипуљића, а отада калајницу, судове Цигани чергари.

Некада је у Буковици, Пакленици, Раковцу, Брусници, Мичијевићима и др. било много »мајстора«, који су градили не само куће и зграде него и цркве. Мајстори из озренских села обновили су, 1842, цркву манастира Озрена и они су у току друге половине 19 века градили многе цркве у свом и у суседним крајевима. Били су особито чувени мајстори из села Буковице и Раковца. Чувени немар у другој половини 19 века био је Јосо из Буковице. Из појединих кућа ишла су на рад и по три и по четири члана. Ишли су где год би чули да има посла, али највише у Посавину. У Усори кажу за њих као у пословици: »Маглајци граде цркве«, и тамо реч Маглајац има исто значење које има и реч дунђерин. И сада има по селима доста дунђера, и то већином самоука. Сем што је било архитекта и градитеља, било је међу Озрењацима и сликара, који су израђивали врло карактеристичне иконе на дрвету, увек као триптихоне. Употребљавали су јаворово дрво и масне боје. Нажалост, нисам могао да прибавим ближих обавештења о тој врсти народне уметности, јер је тај рад престао пре више деценија, а у току другог светског рата пропале су многе такве иконе по кућама и црквама. Сазнао сам толико да је тих икона на дасци било много у Угарцима (Васиљевцима). У цркви у Бочини чува се један леп триптихон са сликом св. Петке, а за збирку Земаљског музеја у Сарајеву набављен је један леп и карактеристичан триптихон, који је врло вероватно озренски рад.

Негде око 1860 били су почели неки Аустријанци да секу дугу по озренским шумама. Отада се стално врши индустријска експлоатација озренских шума и многи Озрењаци раде као шумски радници. Одавно има по самом Озрену доста таквог посла и стога није било велике потребе да се иде на радове изван предела: само су сиромашнији одлазили на рад као шумски радници на Пијесак и др.

Развијен је и лов и он има извесног привредног значаја. На »гвожђа« или »ступцу« се лове животиње чије се крзно продаје: куна, видра, творић и др. Зими се лове помоћу тикве сјенички, брајци, чворци и друге сличне птице (али не и прави врапци) које се једу. Селаци из села поред река лове рибу; у Босни лове сомове оставма.

Пре окупације Босне (1878) по озренским селима није било никаквих кола. Тада су камен и дрво вукли на »таљугама« (влаки), а остале терете преносили на коњима. Манојло Недић, ковач из Г. Раковца, стар 67 година, памти кад су уведена прва кола на Озрену.

На продају се носи углавном само вишак од жита и стоке. У селу Бољанићу на пр. јаја и бели мрс задржавају само за себе.

Некада је у овом пределу било и ступа (ваљавица), али их више нема. Једно велико насеље се зове Ступари, а један млин у том насељу на Ровинама зове се Ступа. Била је ту ступа коју је упалио неки Дујко Миљановић. Један млин у Угарцима (у Васиљевцима) зове се Ступа; раније је то била ступа. Зна се да је и у Раковцу и Какиужима било ступа, а до

недавна је била једна у Сочковцу. У Бољанићу је уз један поток место Калило. Вероватно је у имену тог места успомена на некадашње бојадисање пређе. Сукно за ваљање носе у Вијаку, Пурачић или Грачаницу.

КУЋА И ДРУГЕ ЗГРАДЕ

Првобитни и основни облик куће код озренских Срба била је динарска дводељна брвнара. По казивању, куће у раније време су биле малене и при земљи: још крајем 19 века мало која кућа је имала магазу. Прозори су били сасвим мали. Било је некада кућа покривених раженом сламом; сада се раж поतोво и не сеје.

У новије време, код градње кућа се примењује и шепер и то обично комбинован с обичним или тесаним брвницама, а у најновије време код градње кућа се употребљавају у већој мери камен и цигла, а цреп за покривање.

Обична и најчешћа кућа данас је полубрвнара — полупеперача са два одељења: око »кућек« су брвна а око »собек« шепер. Зидови од шепера облепе се блатом и окрече с обе стране.

Брвна се састављају на ћерт. Место брвна сада се употребљавају дебеле тесане даске које се крајевима залажу у ижлеблене и вертикално постављене стубове, »диреке«. Такав начин грађења се зове »залог«. Залог је и кад се нетесана брвна на такав начин уклапају. У овом крају нема да се брвна или даске за зидове постављају вертикално, на укомину, како се то каже у средњој Босни, него се постављају само хоризонтално једно по другом.

се то каже у средњој Босни, него се постављају само хоризонталне јачење.

Куће се граде при страни, тако да испод собе имају подрум, у који се улази непосредно споља, као и у кућу (Таб. I, сл. 1). Ако су подруму зидови од камена, зове се магараца, а ако су му зидови од брвана, зове се подрум. Подрум служи за оставу пића и хране.

На многим српским кућама по Озрену дограђена је споља веранда, како се овде назива диванана. На некој кући, као на пр. на кући Гавре Миливојевића у Смирдину, са вађе стране је додана водница (Таб. I, сл. 2), али је обичније да је водница засебна зградница. У водници се држе судови с водом.

У водници се држе судови с водом.

Раније су куће биле великом већином покривене дрветом, јер је подесног дрвета било у изобиљу. Дрвен кров може да буде »даска« или »шиндара«. Испод даске је »пошавак«. Било је раније да се прави кров »пракоцијеп«: једна даска преко друге. »Подвлачак« је кров од дасака, које се постављају тако да свака горња даска покрива половину даске из нижега реда. »Везани кров« је кров са дрвеним клинима.

Обичан дрвени кров могао је да траје 50—80, а лучев и 100 година. Пошто више нема старе шуме и нема тако добре грађе, садашњи дрвени кров може да траје само око 15 година. Кров »шиндара« се сматра да је слабији него кров »дашчара«. У годинама пред први светски рат почели су да прекривају куће црепом, али се је прекривање црепом одомаћило у периоду између два светска рата. Сада су многе куће покривене црепом (Сл. 2).

Особитост је у кућама Озреняка да таван изнад кобе није отворен према «жучи», над којом нема тавана, него је таван с те стране заграђен даскама. Та преграда се зове »заچهљак«. У њој су и врата од дасака, кроз која се улази на таван. Објашњавају да је таван заграђен ради тога да месо или кукуруз, кад се тамо суши, не чаде. По томе што има тај ван заграђен ради тога да месо или кукуруз, кад се тамо суши, не чаде. По томе што има тај »заचेљак«, кућа озренских Срба разликује се од досада познатих кућа динарског типа.

Огњиште је обично у равни патоса, а у неким кућама је нешто издигајто, обрнуто, висе о мотки »верижњачи«, која је углављена у дрвени стуб на зиду; стуб се окреће око своје осовине. На огњишту су треноги »сацак«, »пека« и »сач«. Сач је од гвожђа и њим се покрива хлеб кад се пече једноставно на огњишту. На »полици« од дасака држи се разна посуђе. Посуђе је различито. Земљано посуђе — црна керамика архавних облика — купује се од лончара из села Оманске и Уларица код Добоја који је доносе на пазаре у Маглају и Добоју. Домаћи качари израђују дрвене кацице, каце, дијежве, чаброве, бурад, буце и сл., а од Каравлаха се купује дрвено посуђе које се ради на стругу. Дрвене плоске су правици у Зеници. Домаћи производи су до последњих деценија више добављали из Казненог Завода у Зеници. Домаћи производи су до паре и синије, као и »столови«. Види се у кући и разна бакарно и гвоздено посуђе: таве, ба- крачи, тепсије итд, затим стаклене чаше и боце, тањире од порцулана и сл. Има и сада да се употребљавају тикве за воду, али више код муслимана. Козији, овчији или телећи »м- је(х)« служи да се у њему носи и држи брашно и сл.

Соба се одликује тим да има земљану пећ са лончићима. Те пећи праве сами од земље коју већином доносе из Петровог Села, а лончићи се купују од лончара. Сада по собама има столова, столица, једноставних кревета и сл. Ланене »поњаве« које се стеру оздо и које слежу и за покривање главна су постељина.

Споредне зграде су и сада већином од брвана. И зграде су раније покриване даском, ретко сламом. После првог светског рата било је ушло опет у обичај покривање зграда сламом: као аустроугарски војници видели су то и научили по Пољској и Русији за време првог светског рата. Таквих кровова на зградама видео сам на доста места по селима око самог манастира Озрена.

У раније време било је, како казују стари људи, мало зграда крај кућа: све што се је имало чувано је у кући. По њивама даље од кућа су биле велике »кланице« за стоку.

Врло су разноврсне зграде што се када подижу око кућа и оне су махом малих димензија: има их за које се може рећи да су минијатурне.

Као најпотребнија зграда се сматра »кошара«, »појата« или »штала« за стоку. Назив »штала« појавио се је после 1878 и све се више одомаћује. Кошаре су обично узане и високе. Има их приземних, у којима се држи само стока, а има их и од два »боја«, тј. на спрат: у приземљу се држи стока а на спрату сточна пића (слама или сено). У кошарама се држе све

Сл. 2 — Пример новог типа куће: Кућа Станоја Симића у Г. Раковцу, грађена 1938 год.

Сл. 3 — Уцера на магазу, Крсно Поље

врсте стоке. Кошара има и код куће и даље од куће, по њивама. Поједини домаћини имају кошаре на више места, ако им је имање растурено, да би могли све делове имања да гвоје. Уз кошару може да буде дограђена »сулдма«, у којој се обично држи ситна стока.

Важна је зграда и »уцера«, једноодељна брвнара, у којој се држе хаљине, ковчези, кукуруз и др., а у којој се може и да спава. Има уцера и на магазу (Сл. 3), а испод уцере може да буде и »наслон« за дрва.

Карактеристична зграда за овај крај је мала брвнара »стањак« или »станара« само за ткање. Имају је имућније куће; у сиромашнијих »стан« се намешта и тка у соби. Имућније куће и веће задруге имале су стањаке у којима би се могла сместити и по четири стана. У таквом стањаку је и пећ. И стањак може да буде на »подрумићу«, а у њему се држи прибор за стан, сабрано поврће или јатње или теле.

»Мљечар« или »киљер« је мала једноодељна брвнара у којој се прерађује млеко и држи бели мрс (Сл. 4). Раније је у мљечару било и огњиште.

»Собица«, »пушница« или »сушара« за сушење воћа је такође од брвана, али изнутра облепљена.

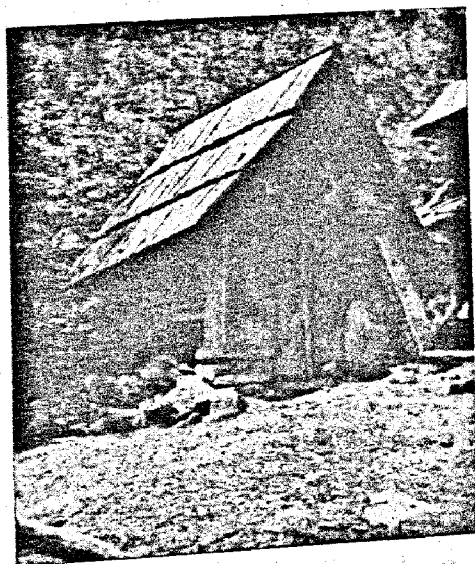
Честа је зграда »амбар« за жито у зрну (Таб. I, сл. 3), а »кош« за кукуруз није тако чест.

Сем тих зграда, око кућа се могу још видети: хлебна пећ, »водница«, мала зграда на кољу (Таб. I, сл. 4), уствари по облику иста као и хладник у неким другим крајевима, »кокошињац«, »свињац«, нужник, зграда за пса итд. Могу се још поменути и »парioniца« за лужење, парење рубља, срг (мотка) преко ког се стере постелина да се ветри, и др.

По озренским селима су две врсте »млина« (воденица): »млин поточњак«, који се виђа на мањим потоцима, и »млин паочник« на реци Босни. Прича се да је на Брезницима био један »суви млин« (сувача), а има неких мутних причања и о ветрењачама.

НОШЊА

Српска маглајска или озренска ношња веома се разликује од ношње суседних Срба на северу, западу и истоку, а према југу она излази и изван граница Озрена, пошто се и Срби око негдашњих манастира Возуће и Гостовића у долини Доње Криваје и Гостовића носе готово једнако. Код православних сељака на левој страни Босне, у селима Маглајског и Жепачког среза, ношња је углавном иста као и код католика у том крају. Разлике су сасвим незнатне. Док је у католика на сукненим хаљенима гајтан једноставно пришиван уз ивице иза врата, у православних је на том месту извезена понека шара од гајтана. Затим православни употребљавају тамнији гајтан а католици светлији. Ношња је и главно обе-

Сл. 4 — Киљер или мљечар, Крсно Поље

лежје по ком се српско станаовништво Озрена сматра једном етничком групом: Маглајцима или Озрењацима. Може се говорити и о ендегмији по ношњи: брачни другови траже се само између оних који припадају истом типу ношње. Тако су на пр. сасвим ретке брачне везе између становника Босанског Петровог Села и Лохиње, иако само река Спреча дели та два села.

Израда платнених делова одеће је потпуно домаћи женски посао, али је женски посао и ткање платна и сукна. И данас је готово сав рад око лана, који се доста сеје, женски посао: мушкарци поору њиву и посеју лан, а жене га чупају, киселе, суше, ступају, преду и ткају. Има много жена које саме кроје и шију и сукнену одећу својим укућанима, али се сукно обично носи занатлијама да кроје сукнене хаљетке. Правило је: скромне хаљетке од сукна, без украшавања гајтаном, кроје саме жене. Ко жели да му се хаљетак украси гајтаном, носи сукно терзији у неку од оближњих вароши. Терзије по варошима су већином муслимани.

Према причању старијих, у времену које се памти куповали су само гајтан и памук. Памук су мешали са ланом. Имућнији би купили мању количину памука да би се откало платно мушкарцима за гаће. Откако су наступиле тешкоће у снабдевању памуком, опет се рубље израђује од домаћег лана. Многи су прешли на куповину готовог рубља.

Узима се да свако треба да има два пара рубља («рубина») за »свенос«, за свакидашњу употребу, и један пар за »збога«, за празнике кад се иде на свечане »купове«. Жене перу рубље сваке седмице, обично суботом, да у недељу буде чиста пресвука.

Некада су жене озренских Срба саме собом припремале и боје и бојадисале прећу или готове тканине. Оне и сада »враве«, бојадишу у црво, сукно помоћу јасенове коре и ковачине (триска од гвозђа код ковача). За бојадисање преће од које ће се ткати приглавци, чарапе, тканице и др. употребљаване су у првом реду разне траве. Народни називи за боје су: црнило или вранило, иркило, чивитило, бјелило, зеленило, жутило итд. За бојење у жуто употребљавана је зановет или бреза или јабуков лист; у црвено се је бојило помоћу броћа, али се тога сећају само старија лица; у плаво се бојило помоћу чивита и сјере; у зелено се бојило тако да се прећа најпре ожути па се онда стави у чивит.

Тридесетих година осетили су се и код Срба у озренским селима утицаји шумадишке ношње, који су неколико година раније били дошли до израза у Тузли и околини. Год. 1936 населио се је у селу Липцу Војислав Баштовановић, абација из Лознице у Србији, и радио у том месту до 1941, када су га усташе прогнале. Он је радио не само сељацима из озренских села која су ближе Добоју (до села Бољанића уз Спречу), него је имао муштерије и из села у подгорини Требаве до Кожуха. Баштовановић је израђивао хаљетке од сукна који се иначе носе у овом крају, али у измењеном, усавршеном кроју и богато украшене гајтаном. Кројио је мушке »љетке« или »љечиће« и женске »љетке«. Било је мушких »љетака« који су били потпуно извезени гајтаном. Обично су на леђима имали извезен белим гајтаном крст и оцила или двоглавог орла. У Босанском Петровом Селу радио је један други абација, Босанац по рођењу, али је он погинуо у току рата. Баштовановић се је вратио у Липац 1945, али сада ради углавном као кројач варошког одела, пошто више нема материјала за израду народских хаљетака, што је опет са своје стране много допринело да се они и избочијаје.

По казивању старијих људи и жена, ношња се је у току последњих педесет година потпуно изменила и сада је уопште, како мушка тако и женска, много једноставнија и скромнија. Међу озренским Србима је доста родова чији су преци дошли из Црне Горе. Прича се да су ти досељеници из Црне Горе имали одећу од чохе и да су за неко време и овде кројили памане, чакшире и др. према узорцима што су их донели са собом.

Разноврсне су промене у ношњи што се врше код озренских Срба у току последњих деценија а нарочито у годинама пред други светски рат и непосредно после њега. Те промене су само последица и одраз промена у економским приликама. И у селима дубоко у Озренској одећи: на свакоме је већ понешто из варошке европске ношње: шешир или марама, капут или блуза итд. Нарочито су омиљени »свитери« (пуловери или џемпери) разне боје и облика. Ипак запажа се очито да жене боље чувају озренску народну ношњу. Међутим, на малој деци се види посвуда потпуно варошко одело и по том се може очекивати да ће се за 30—40 година потпуно изгубити озренска народна ношња са »љетцима«.

Сем тога, села која су ближе Добоју и Маглају и која су ближе железничким пругама брже мењају ношњу, тако да су се створиле знатне разлике између тих села на периферији и осталих села дубље у планини Озрену. То се нарочито запажа у женској ношњи: жене у селима ближе Маглају и Добоју место две опрежине носе обично широку црну »кецелу«, која је готово као сукња.

Најлепши део одеће код Озренјака су тканице. Оне су домаћи рад, али свака жена није вешта да их тка: у једном селу обично су само једна или две жене које умеју да ткају тканице. Такве жене ткају онда и другима, и то за награду: муштерија даје потребну грађу и ткаћи плаћа десет динара (1938 год.) за израду два метра тканица.

Иако је плетење или улагање у овом крају добро познато, јер се на тај начин раде прегаче и торбе, никада овде није било израде ћилима. Ћилими су велика реткост у овим селима: добављани су са стране. У овом крају се зна да је ткање ћилима било веома развијено у Врандуку, муслиманском селу код Зенице.

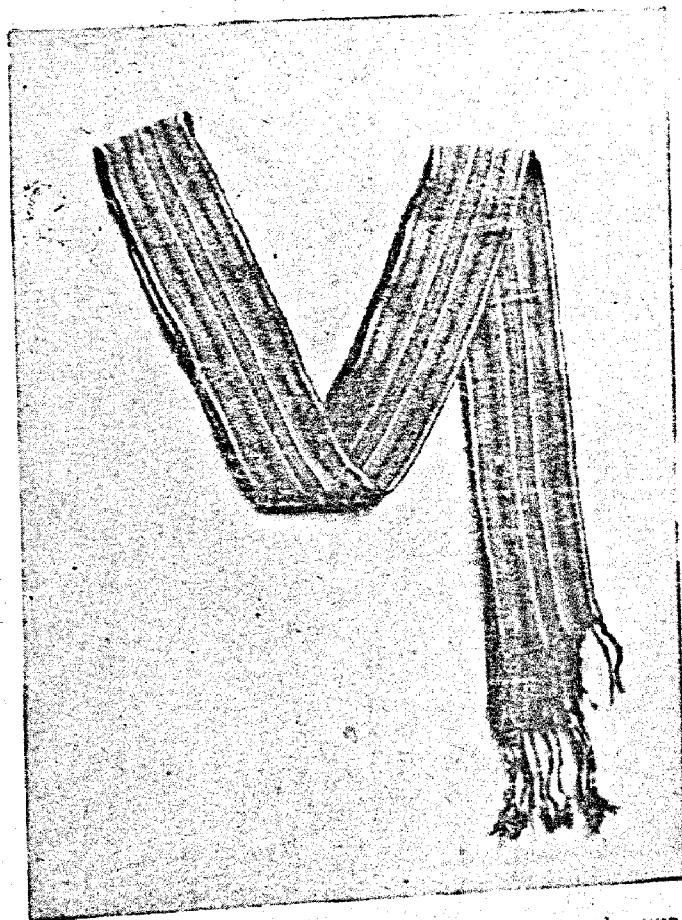
Мушка ношња

Данашња мушка ношња је веома једноставна, чему ће главни узрок бити у великим економским и друштвеним променама које су извршене у периоду после 1878: нестало је великих задруга и домаћинстава и сточарство је веома опало, те свет нема ни довољно силовина из домаће производње, а ни довољно новчаних средстава да набавља сукно и друге

сировине са стране. Тако је било већ у годинама пред други светски рат, а страдања у току тог рата још су више допринела поједностављивању мушке ношње.

Мушкарци носе лети до тела гаће узких ногавица и преко њих кошуљу. И та два платнена хаљетка су се веома изменила у току неколико деценија. У турско доба, пре 1878, ношене су широке гаће. Раније су гаће везивали преко кошуље, а тек око 1890 почели да кошуљу спуштају »низ гаће«, и то по угледу на Србе у Посавини, који су још раније почели тако да се носе.

Раније су кошуље имале врло широке рукаве, а сада се обично носе кошуље са покупљеним рукавима (са »маншетама«). На кошуљи је раније био само усправан »колир«; ако се носи савијена јака, што је сада обично, зове се »крагна«. Колири (»колиер«) и маншете (»јака«) мушких кошуља су се раније везли и то »мавезом« (памучним концем у боји), а још пре тога су биле кошуље без веза. Млађи носе кошуљу која је испод појаса »наурежана«, ши-

Сл. 5 — Мушка тканица (Етнограф. одељење Зем. музеја, инв. бр. 5740)

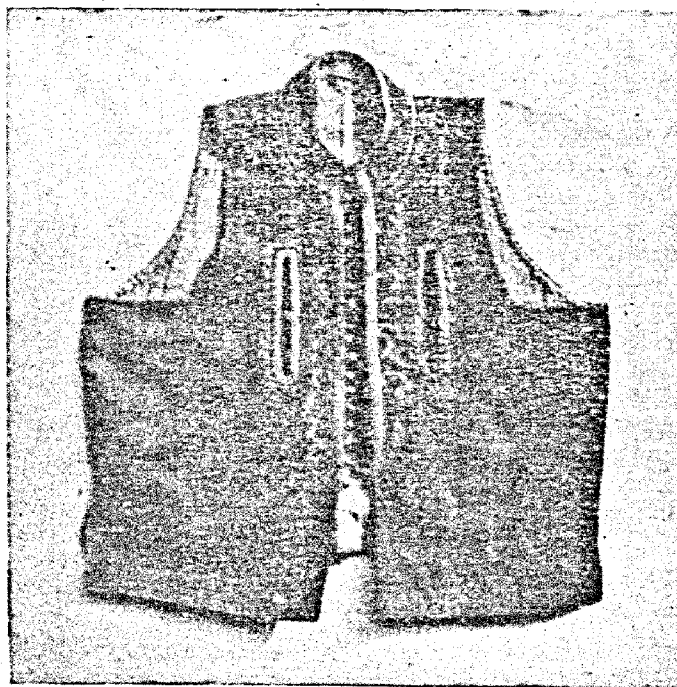
рока и убрана. Према томе колико је ширина платна употребљено за израду тог дела кошуље испод појаса, кошуља и носи име, на пр. »кошуља од осам беза«. Да се скroje кошуља и гаће, треба 16 аршина платна. Рубље се шије на руку или на машину. Кошуље се кроје од платна »едеклије« и »узвода«, а гаће обично од »мелеза«, грубог платна. »Узвод« је раван средином, а само са страна као убран. Ако је кошуља скrojена само од мелеза зове се »мелезача«, ако је од едеклије и мало мелеза зове се »едеклија«, а ако је од ланеног платна, зове се »дебелача«. Делови кошуље су: »јака« (раније »колиер«), »стаж« (предњи и задњи), рукави и са страна »клини« или »подпаузањаче«. На гаћама је »свитњак«. Место дугмета могу да се пришију на кошуљу уврћени комадићи платна.

Лети се иде тако да се преко гаћа више ништа не облачи.

По кошуљи се опасују тканицом, а преко тканице још и каиш. За тканицу се обично задене нож. Раније су тканице биле шире, око 15—20 см; од око 1936 појавиле су се уже тканице. Тканица се тка у четири нита са дашчицом, без употребе брда. Основа је у бојама, а поутка црна (Сл. 5). Пред други светски рат и мушкарци и женске носили су »тканице« од ђинђува, али је то брзо престало. Сада уопште тканице се мало и носе. Само се прича да су се некада због великог сиромаштва опасивали ликом.

Сл. 6 — Станоје Симић из Г. Раковца у гуњићу. На гуњићу тисов крстић

Сл. 7 — Мушка јечерма украшена срмом (Етнограф. одељење Зем. музеја, инв. бр. 5759)

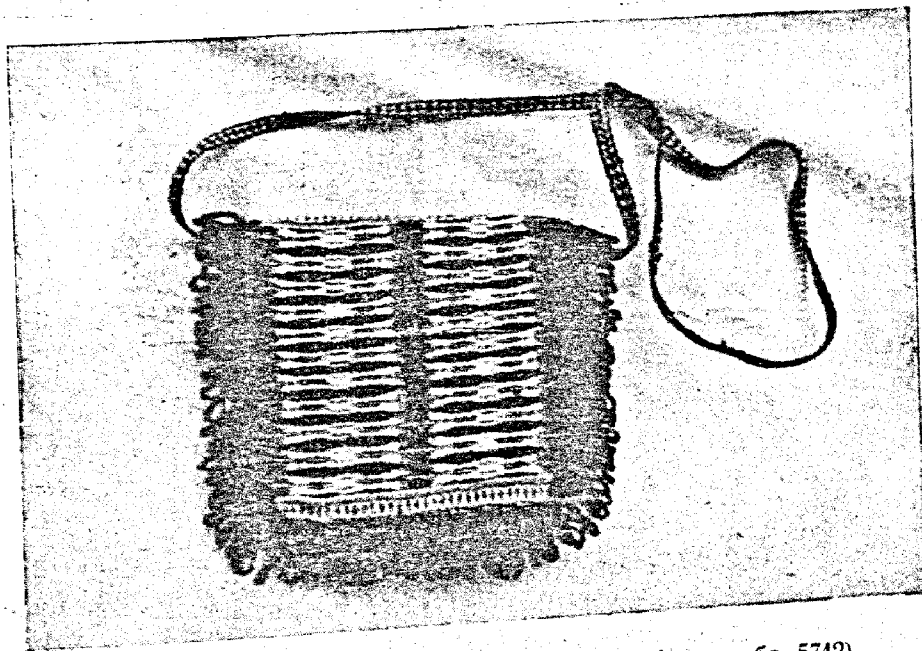
Старији мушкарци носили су раније преко тканице кожни »силај« (листовете) са више преграда.

По горњем телу а преко кошуље облачи се мали сукнени хаљетак без рукава, који се обично зове »гуњић«. Носи се и лети и зими и он се у мушкој ношњи упорно одржава:

наиме, носе га и они који су већ почели да носе шешире и панталоне и друге делове варошке ношње. Тај хаљетак још зову »јечерма«, »фермен«, па и »љетак«. Гуњић се кроји само од црног сукна. Пешевци у гуњића не могу се саставити и он се не закопчава (Сл. 6). Раније је било јечерма и од чохе, које су се закопчавале до под грло и биле украшене везом од срме (Сл. 7). Јечерми је био сличан »цмадан«, такође црн; он је, вероватно, био шири и дужи него јечерма. Јечерме су израђивале трзије. Чохане јечерме су се носиле уз чохане чакшире, отприлике до око 1900. Чохане хаљетке су носили само имућнији, а и тада су сиромашнији носили јечерме од сукна, као и чакшире. Нико више не памти да су се цмадани или јечерме украшавале токама.

Једноставне гуњиће кроје саме жене и они су без икаквих украса. Иначе, гуњиће кроје терзије, које их и украшавају гајтаном око ивица. Као што сам напоменуо, од 1936 и по озренским селима су се носили гуњићи богато украшени гајтаном. У селима ближе Добоју пред рат од 1941 већ је половина младића носила гуњиће што их је правио абаџија В. Бастановић у Липцу.

Летњу ношњу углавном сачињавају већ описани хаљаци: гаће, кошуља, гуњић и тканица, којима треба још додати торбу, обућу и капу, о чему ће бити говора доцније.

Сл. 8 — Торбица (Етногр. одељење Зем. музеја, инв. бр. 5742)

Зими се по тађама навлаче »чакшире« од црна сукна, а по гуњићу још »гуњ«, такође од црна сукна.

Било је некада да су мушкарци и на Озрену носили штатаре, какве се и сада носе по средњој Босни. Носио их је, на пример, и Василије Васић из Д. Пакленице, рођен 1878. Било их је, дакле, још у другој половини 19 века, али је истовремено било и чакшира, које су доцније превадале. Место чакшира, у новије време многи носе панталоне.

Сиромашнији су носили чакшире од сукна, а имућнији од чохе. По кроју, чакшире су биле исте као и код околних муслимана. Чохане чакшире су биле тамноплаве (а тако и чохане јечерме). То је било веома у обичају пре педесет година, око 1900. Тридесетих година само је још понеки старац носио што од чохе, а сада нико: у понекој кући може се наћи као успомена нешто од »чоханица« (чоханих хаљетака): чакшире, јечерма, фермен.

Гуњ је од црнога сукна са рукавима. У старијих је гуњ дуг до колена, у млађих је нешто краћи, допире мало ниже појаса (Таб. II, сл. I). Гуњеве кроје и саме жене и они су у сиромашнијих без икаква украса, а имућнији дају и гуњеве да им кроји терзија и ти гуњеви су опточени гајтаном.

На ногама се носе чарапе, приглавци и опанци или ципеле. Чарапе су вунене, црне или беле. Слушао сам да је раније било чарапа и од кострети. Лети се носе краће чарапе (до средине листова), а зими дуже. На чарапе се навлаче, особито зими, вунени »приглавци«. Женске озренских Срба плеле су, док је било више вуне, веома укусне шарене приглавке, у којима је превлађивала црвена боја. Ти приглавци су били на особитој цени па су их куповали и носили и околни муслимани. Како је завладала оскудица у вуни и бојама, приглавци се ретко израђују и опасност је да ће их нестати. Лети се опанци или ципеле навлаче и на босу ногу.

Имућнији су носили раније »јеменије«, обућу од мекше коже какву су носили и муслимани. Остали су носили опанке. Биле су две врсте опанака: опанци »пашњаци« или »путравци« које су правили сами собом од говеђе коже и сарачки опанци од учињене коже, који су добављани из Високог. Место кожних опанака последњих деценија се много носе опанци од гуме, фабричке израде, а многи носе ципеле, плитке или дубоке.

Сада на глави носе куповне шубаре или шешире. Некада је ношена капа »абењак«, која је у мушких била издужена и завршавала се попут кукуљице. У то старије време, муслимани нису допуштали да православни носе фесове, али су их они ипак носили. Док су млађи носили фес са кићанком, старији људи су око капе и у овом крају обавијали »крме-зе«, дугачке црвене шалове, какви се још могу да виде по средњој и западној Босни. Али, кад

Сл. 9 — Срећко Пејић из Васиљеваца са торбом на леђима

би дошао у чаршију са таквим шалом око главе, »Влах« би га морао скинути. Шалови су ношени још око 1935. У новије време младићи лети иду голаголави, а старији покривају главу каквим пешкирићем (Таб. II, сл. 1). Многи сада носе на глави шешире, шајкаче или качкете.

У турско време сваки православни Србин морао је да пушта перчин да би бег имао за што да га повуче. Прича се да се је сматрало као »севап« (богоугодно дело) да стар човек пусти браду у знак кајања за своје грехове. Особито су цењени они који су умрли са брадом.

Саставни део мушке ношње су и кожни »торбаци« или вунене »торбице« (у сиромашнијих), које се носе преко рамена. Торбице ткају жене које умеју да ткају и тканице. Невеста обавезно носи младожењи торбицу, а која хоће доноси по једну торбицу и другим мушким укућанима и куму. Раније су торбице биле веће. Сада торбице, које су сразмерно сасвим малене (Сл. 8), већ излазе из употребе.

Сем вунених има и костретних торби, које такође могу да се носе преко рамена. Веће вунене торбе, као и костретне, обично су удешене да се носе на леђима и имају за то »упрте« (узице, Сл. 9). Док у торбицу могу да стану само ситнице као дуванска кутија и сл., у торбама се носи храна и др. Торбица се носи више ради »гизде«, а без торбе се не иде па

пут нити на посао даље од куће. Старији људи раније су носили »шарпеље«, куповне кожне торбе са више преграда унутра. Било је црвених и црних шарпеља.

Зими се носе »сукнене« (тј. вунене) рукавице. Има их у једној боји и шарених, а могу да буду са једним, три и пет прста.

Турског времена момак који није имао пушке и великог ножа није хтео да иде цркви на збор: била га срамота. И у овом крају су биле пушке (пиштољи) »пећанке«. У новије време било је тога да су разбојству склони момци носили у дрвеном штапу (»шљаци«) гвозден бодаж, оштар са две стране, и то тако да би сам нападути извукао тај бодаж кад буде нападут. Тога више нема.

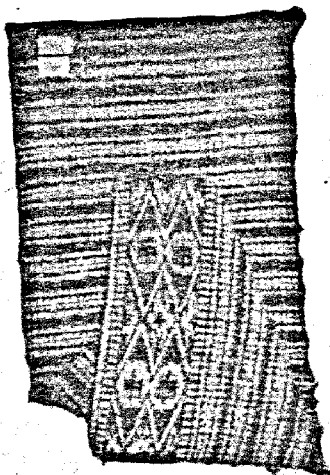
Само имућни људи који су имали јахаће коње носили су и црвене »кабанице« са рукавима и кукуљицом. Такве кабанице уопште више нема у озренским селима.

Саставни део одеће био је раније ланени пешкир отарач.

Женска ношња

И жене примају варошку ношњу, засада углавном само у нижим селима, а пошвуда се већ виде поједини хаџеци из варошке ношње, особито блузе и плетене ствари. Међутим, и жене које су примиле варошку ношњу, кад иду где на славу облаче своју стару озренску ношњу.

Главни део женске одеће је дугачка платнена кошуља. Раније су на кошуљи били велики јака (»колијер«), маншета и »ниспренице«. ³⁰⁾ Неке женске су украшавале кошуље и седе-

Сл. 10 — Старача или опрегача (Етногр. одељење Зем. музеја, инв. бр. 5743)

фићима. Тако је било до око 1900. Сада је на кошуљама сасвим мало веза. Отскора је ушло у обичај да женске носе кратке гаће. Испод кошуље се носе »топле аљине«: фланеле и сл.

И жене и девојке се опасују тканицама. У неких, особито у баба, на тканицама су пафте.

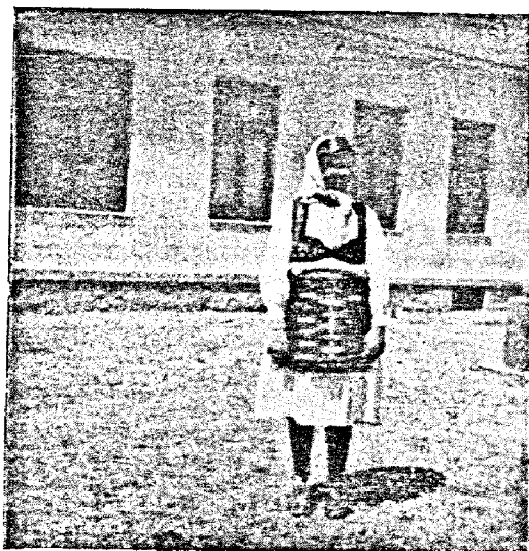
Озренску женску ношњу карактерише ношење двеју прегача код жена. Девојке носе само једну прегачу, и то спреда, а жене носе две, спреда и позади. Предња »опрегача« или »опрег« је сразмерно малена, али је пре првог светског рата била још мања. Док је нова, та прегача се зове опрег или опрегача, а кад остари онда је »прежина« или »опрежина«. »Старача«, која се зове и обично опрегачом, је дужа од предње, а носи се тако да жена један њен крај дијагонално подигне и пресавије донекле, па га тако шивењем учврсти (Сл. 10). На прегачама су са страна и по доњој ивици ресе у разним бојама. То је »поткиће« (опрег »се поткити«).

Прегаче, а тако и шарене вунене торбе, израђују се техником клечања за коју у овом крају постоји нарочит назив. То је »улагање«, ткања прстима »улаже« шаре у основу, па их онда сабија брдом. Каже се »уложена прегача«.

³⁰⁾ Разликују се »крстати« и »провлачки вез«. Једна шара се зове »мајлија«.

Главни орнаменат на прегачи је »коло« (ромб), а види се и »цват«. Жене узимају »почетак« једна од друге. На прегачи су боје: бјелило, сачика (црвено), кагабоја (црвенкасто, »роза«), жутило, зеленило, отворено и затворено чивитно, мркило (црно).

Око 1935 озренске жене су биле почеле да прегаче израђују од куповних »рудица« (вуне у боји), а после 1945, због оскудице вуне, појавиле су се прегаче на »цак«, прегаче од јуте по којој је вез.

Сл. 11 — Госпава Катанић из Петровог Села — Брђана. На њој опрегача и старији тип јелека.

Сл. 12а, б — Госпа Мијић из Какмужа. На њој кошуља, опрег, црн јелек везен спреда и позади, а закопчава се Reissverschluss-ом. а) изглед спреда, б) вез на јелеку с леђа.

Ношење задње прегаче се уопште напушта. У новије време, у селима у западној подгорини Озрена односно у селима према реци Босни, носи се место обеју прегача »кецеља«, кратка црна сукињаца од црног сатена, која се извлачи преко главе (Таб. II, сл. 2).

У селима око негдашњег манастира Возуће женска ношња се разликује утолико од ношње у непосредној околини Озрена што су прегаче шире и ткane у црној и белој боји. На неким се виде по четири »чунче« (врста орнамента) у црвеној боји.

По селима око манастира Озрена женске и сада носе »јелеке« од црног дебљег платна (Сл. 11 и 12). Раније су јелеци били више искружени, па су скопчавани само испод дојака.

Лети се носи по кошуљи »љетак« или »љечић« без рукава а од црног сукна, исто што и зубун у другим крајевима. Једнак је и у девојака и у жена (Таб. II, сл. 3). Раније је, међутим, хаљетак у девојака био бео и украшен везом и чохом у боји. Саме жене пришивају на ивице љетка на прсима црвену кадифу или зелену или плаву чоху, па онда на томе као на подлози изводе шаре црним или црвеним »сјајним« гаџаном. Када су на раду у њиви, девојке скидају хаљетке и раде само у кошуљи; ако која има хаљетак на себи, то је знак да има менструацију, а носи га да се не би видела заплљана кошуља. Зими се носи место њега сукнена »хаљина« (хаљина) са рукавима. У девојака је хаљина бела, у жена црна. Као и мушке гуњеве, ове хаљине кроје и шију саме жене. Док мушки гуњ допире само мало ниже појаса, женска хаљина је знатно дужа. Низ прса на хаљини су »низпрснице«: пришивени комади чохе у боји, широки 4—5 см, а по њима гаџан (Таб. II, сл. 4). Има хаљина да су оздо и за 25 см уз skute оперважене црном чипком. Раније су и црне и беле хаљине биле везене на прсима. Од око 1938 жене у селима ближе Добоју и Маглају почеле су да носе зимске капуте место хаљина.

Данас нема никакве разлике у ношњи на глави код жена и девојака: све носе беле »крпе« којима се повезују на исти начин. Крпа се везује испод браде (Сл. 10, 12, 14, Таб. III, сл. 2). Ако је крпа куповна, зове се »марама«. Има и »улаганих« крпа, таквих код којих су приликом ткања изведене шаре улагањем (кљечањем). У данашње време девојка се разликује у лето по ношњи само по томе што не носи прстење. Сада су крпе сасвим беле, ретко с каквом утканом шаром, а раније су украшаване ручним везом.

Некад су девојке до 15—16 године носиле на глави само фес, док не би почеле да иду на црквене саборге. Жене су у то време крпу стављале по фесу. Сада само још по која старица носи на глави фес испод крпе.

Некада су девојке у свечаним приликама носиле по фесу раван »калкан« са црним свиленим ресама које су се спуштале око главе свуда сем на лице, јер је калкан изнад чела био изрезан, и ту није било реса. По челу су стављале низове дуката, а по калкану »тепелук« (везен, од сребра, од бисера и др.). Девојка која је носила калкан није носила љетак него кратак црни фермен, богато везен, који је већ сасвим изишао из обичаја. Код девојка стави на главу калкан, то је знак да је већ на удају.

Било је да су некада и жене носиле капе абењакe, који су, за разлику од мушких, били озго равни.

Православне девојчице иду сада с подрезаном косом. Раније је био обичај да се женска дјеца до око 10 година сасвим шишају. То објашњавају хигијенском потребом: мајке немају времена, а сама деца не умеју да држе чисто своју косу. Слушао сам да су неки и раније саветовали својима да не шишају деци косе, јер се коса сматра као нека врста природне заштите од чини: »немој шишат (женском детету) рођене косе: не мере јој нико ништа учинит, угатат«.

У плетенице, спуштене низ леђа, девојке уплићу спужиће, тисове крстиће, дугмиће од седефа и сл. Што буде имала више тих ствари, »цица«, то ће бити сигурнија од урока.

Раније су жене носиле на ногама црне вунене чарапе и по њима шзрене приглавке у којима превлађује тамноцрвена боја. Опанци су били »пријесни«, тј. од нештављене коже, које су израђивали сами собом. Сада жене носе већином танке куповне чарапе и плитке ципеле.

У жалости се изврћу сукнени делови одеће.

ДРУШТВЕНЕ УСТАНОВЕ И ОДНОСИ

Задруга — Задружни живот се одржавао све до другог светског рата, ма да више није било великих задруга као раније. Сада (1950) су кућне задруге сасвим ретке.

И жене с малом децом у задрузи морају да иду на пољске послове. Оне тада износе децу у колевкама на њиву.

Док је било већих задруга, појединци из њих су одлазили као дунђери на рад и изван села, али су зараду давати у заједницу. Где је било у задрузи више браће, сваки је имао за

себе и за своју породицу за спавање или засебну учеру (од брвана) или башкалук, собицу од шепера или танког зида (Riegelwand).

Код Озрењака је било и предвојених задруга. Податке о томе изнео сам у својој расправи »Несродничка и предвојена задруга« (Београд 1945), стр. 40—41.

Пошто се нека задруга подели, ракијски казан и млин (воденица) обично остану и даље заједнички. У млину се тачно одреди удео појединих нових сувласника и право на мељаву се подели на недеље, дане па и на сате. Тако постаје »поредовнички млин«, али има поредовничких млина чији поредовници нису међу собом у сродству. Заједнички може да остане још и кантар. Казан и кантар буду код једнога па се њима служе остали кад им устреба. Или прода се казан па се подели новац. У најновије време оставе, приликом деобе, као заједничку својину и какву воћку, па ће после, док се воћке не осуше, делити плод с њих. То чине ради тога да би убудуће сви подељени имали воћа (Доња Пакленица). Буде и тога да приликом деобе не поделе шуму, па је искоришћавају заједнички.

Обично свака кућа има своју читуљу, књижицу у којој су уписани умрли преци и укућани. Кад се дети задруга, стару читуљу задржава најмлађи брат, који остаје у старој кући, а старија браћа излазе из те куће и преписују читуљу. Икона и књиге такође остају у кући. Нема, у овом крају, деобе кумстава, јер се зна који је члан задруге која се дели коме кумовао. Тако на пр. у Бољанићу су била у задрузи петорица браће Гајића, и Петар је кумовао Трифковићима у Зоранима, Трипо је кумовао Петровићима у Сочковцу итд.

На овом месту згодно је да изнесем неколико примера о томе какав је полни живот у породици. За време Турака, муслимански власници чифлука искоришћавали су право на прву брачну ноћ приликом свадби код њихових чифчија. И сада се много прича о крвавим сукобима са беговима због тога, јер се је то сматрало највећим насртањем на част и поштење личности и куће.

Међутим, било је ванбрачних полних односа који нису наилазили на особиту осуду. На првом месту је »снохачество«, које је било веома раширено. Раније је свекар полагао као неко право на снаху и тим се је користио особито приликом прања ногу, јер је био обичај по ком је снаха била дужна да свекру пере ноге увече. Главни је разлог био свакако у томе што су очеви женили своје синове веома младе: ожени »лудога« дечака од 13—14 година, па свекар онда живи са снахом. Поводом једног конкретног случаја у Мичијевићима, остало је као пошланица: »Ако ти не можеш, стари ће прошабанат.«

Напоследку, постоји и установа брачних помоћника. Поред тога што је нероткињи могао у томе да помогне свекар или који други укућанин, нероткиње су одлазиле свештеним лицима да им се »чита молитва«. Жена би се обратила свештенику речима: »Дошла сам да ми преврнеш кошуљу.«

Може се рећи да је породичних или кућних задруга већ nestало. Место њих јављају се селачке радне задруге. Године 1950 постојале су такве задруге у Смрдину, Речици, Пакленици, Трбуку, Карановцу и Бољанићу.

Род — Све породице које су заједничког порекла по мушкој лози чине један род. Народни називи за тај појам су код Озрењака: »фамелија«, »фамилија« (односно »памилија«), »родство«, »род«.

Кад се неки део рода слабије множи, онда је он »стуб« или »огранак«, на пр. Вукелје су стуб од Малиновића (у Бољанићу), у млину Пачића стуб Нике Панића има шест сати. Чуо сам да се за малобројан род каже и »памилиш«.

Битна обележја рода код Озрењака су родовска егзогамија, заједнички »приименак« (презиме) и заједнички култ (иста слава и заједничка парцела у гробљу). Симићи у Д. Пакленици почели су недавно да се узимају међу собом, али то њихова околина осуђује. Негде око 1920 два брата из Бољанића били су се оженили двома родицама; иако је епископ допустио те бракове, они су у народу били изазвали саблазан и узбуну тако да је епископ слао нарочитог изасланика да објашњава и стишава.

Недавно, у чланку »Родовске трпезе, колибе или собранице« (Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Н. С. IV—V, 1949—1950, с. 97—98) писао сам о колибама што су их поједини родови били подигли код манастира Озрена и црква у Возухој и на Чардаку. Те колибе су биле заједничка својина и служиле да се чланови рода, кад дођу цркви, имају где да склопе, да оставе торбе и сл., а у тим колибама су примани и гости. Код цркве у Бочини стоје и сада многобројни такви родовски »астали« и »клупе« (Сл. 13). Они који станују ближе цркви немају тих столова него само они који су из даљих места.

Код озренских Срба је веома у обичају одлажење у госте »у пријатеље«. Особито се посећују пашенози и њихове породице.

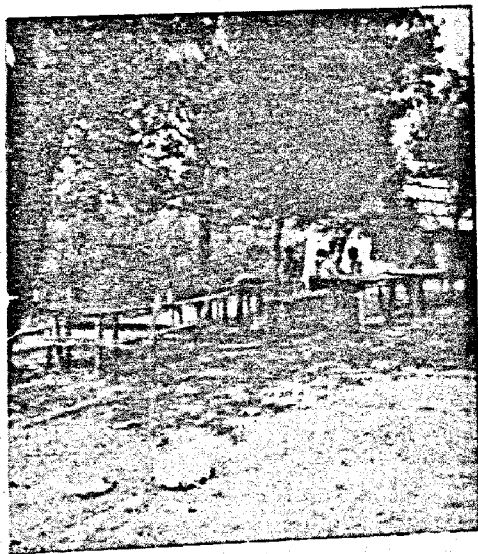
Нема обичаја да се девојке шаљу »у стојбину«, као у средњој Босни. Не зна се овде ни за реч »одива«.

Раније, када би жена наишла поред мушкарца, пришла би му до на 1—2 м и стала. Руке би онда ставила на трбух, па се дубоко поклонила и онда га поздравила са »Поможе Бог!« а кад се исправи, пита: »Како сте?« Делимично се тај обичај одржава и сада, а жене се клањају и међу собом приликом поздрава.

Аграрни односи — Раније су сви православни по селима били чифчије (кмети). Ко је био на земљи »танка« (сиромашна) аге, откупио се је раније. Откупљивање је било почело још за турске владавине.

Кртова, Сижје, Поречина, Васиљевци и део Какмужа били су својина једне беговске породице (Градашчевића) из Бијеле. Доцније су браћа Хаџибег, Зеирбег и Салибег то све поделили међу собом на три дела.

Кад је Хаџибег градио кулу у Кртови, кажу да ју је градио девет година без царава фермана. Радите су и жене његових чифчија. Камен је доношен на тај начин да се је од мајдана до куле додавао из руке у руку.

Сл. 13 — »Астали« код цркве у Бочини

Бегови нису допуштали ни свако весеље својим кметовима. Бег у Какмужима, чијој су се жени допале гајде, допуштао је да се свира уз гајде кад је он у сету. Иначе је за свирање уз гајде била казна тридесет батина.

Моба и зајам — Ако је нека задруга нејака или домаћин слаб, суседи ће се договорити па му мобом свршити посао. — Кад се гради кућа, готово је обавезно помоћи колима у довлачењу грађе и сл.

Моба се враћа, па је уствари исто што и позајмица. Ако се ради »на помоћ« (кад је да се помогне сиротињи или где је мушка радна снага умањена због болести и сл.), не враћа се.

Веома је у обичају да »се занимају« радном снагом.

Комуни — Бунари су често »комунски«, заједнички. Сувласници не морају бити род међу собом.

Шумски путеви се обично оправљају заједнички, »у комун«. Рећи ће: »хајмо у комун на пут!«

Право на рој — Ко нађе у шуми рој пчела, његов је. Он једноставно исече дуб, пчеле истресе у »крошњу« (трмку) и носи кући.

Поредовнички млин — Обичај је да поредовници изаберу између себе једнога који ће бити »млинар«. Његова је дужност да се стара да се млин одржава у добром стању. Али, ретко да сви поредовници пазе на то, и зато су поредовнички млини запуштени и слаби.

Сеоски кнезови — Док нису организовани месни народни одбори, озренски Срби су својим сеоским кнезовима по обичају давали неку накнаду као награду. Давали су у житу или у радној снази: неко би дао пољу (15 кг) кукуруза, неко би дао посленика (једну радну снагу), а неко одговарајућу суму у новцу.

Док није било сељачких радних задруга, по селима је било »пољара«, који су чували усеве.

Награда за убијеног вука — Ко убије вука, одере му кожу, натакне је на мотку и зађе по селу те скупља прилоге као награду што је уништио једног штеточину. Обилазећи по селу говори како вук више неће меса него хоће жита (пшенице) и сл. То се ради и код Срба и код муслимана. Код муслимана, ако је ловац који је убио вука имућан, он уступи вучју кожу неком сиромашу да он скупља прилоге за себе, да се помогне. Као прилог дају се жито, суво месо, новац, вуна итд. После обиласка, кожа се прода.

Год. 1950 Стјепан Блажановић из Доњег Раковца убио је три вука и он је по одобрењу Среског народног одбора скупљао прилоге.

ОБИЧАЈИ

Слава и молитва — Био је веома одомаћен обичај да се за славу пости седам дана, ако већ сам празник није у посту. Нарочито се је одржавао такав пост код оних који славе св. Арханђела и св. Саву, па тога има и данас, али ретко. У Тумарама већином славе Михољдан, па су увели да посте по седам дана пред Михољдан односно да посте Богородичину покрову, тако да славу проведу у посту и прођу Јефтиније. Наиме, и у том крају важи правило: »који дан — та и част«, тј. ако славски празник падне у пост, онда се готове посна јела. Нема обичаја да свештеник иде пре славе по кућама да свети водицу.

Као родовске славе долазе у обзир Никољдан, Арханђеловдан, Јованђдан и др., а од празника који се иначе ређе јављају као родовске славе долазе у обзир: св. Сава, Михољдан, Срђевдан (Васићи у Какмужима), Игњатијевдан и Симеуњдан. У Бочинској парохији преко 300 кућа славе Лазареву суботу; затим долазе Ђурђевдан, Стјепанђдан, Никољдан и Ђурђиц. У селу Бакотићима највише је слава о Лазаревој суботи, а у Смрдину многе куће славе на Велику Госпојину.

На славу се позива ближи род. Ако може, старешина куће пође лично на петнаест дана пре славе са плоском ракије да лично позове кума и ближе сроднике. Таквих нема много, и стога остане да руча код онога коме дође да га позове. Осталима пошаље, на дан-два пре славе, неко дете да их потсети да дођу на славу. Ако не може да пође сам старешина, послаће некога из куће да позива госте. Кумовима, ближим сродницима и пријатељима шаљу се »поштење« (боца ракије) и погача. Онима који нису близак род не шаље се ништа него се позову речима. На славу ће доћи и неки који нису позвани, али су и они гости као и они који су позвани.

Гости који су позвани доносе ракије, колач и понешто сваком од укућана. Ако на славу иде сам мушкарац, онда носи само ракије и погачу. То је »поштење« домаћину. Ако их иде више из куће онда носе јабука, сувог меса, дувана, хлебчића и др. То је »милошта«. То ће предати тек кад буду полазили натраг својој кући и онда казују шта је за кога донето. Старим женама се обично доноси кафа, шећер и сл.

Гости долазе на сам дан празника око десет сати пре подне, најкасније до дванаест сати. Старешина дочекује госте са наливеном чашом и боцом: изиђе пред кућу, са сваким се поздрави и понуди га ракијом. Кад гост уђе у кућу, посаде га за сто или синију. Одмах га понуде кафом. Ако има још доста до ручка, онда се гости часте помало ракијом и мезете.

Трпеза се поставља у најбољој и најпространијој соби, под иконом. На синији има стално ракије. Кум седи у pročелу, а до њега седе старији људи. Води се строго рачуна где ће ко сести.

О ручку ће се обавити главни славски обред и много се води рачуна о томе да се колач разломи пре дванаест сати, још »док сунце иде горе«, тј. док сунце напредује на небу.³¹⁾ Кад маје приготове све за ручак, тада невеста или девојка, ако је има у кући, узме суд с водом и леген да потива гостима да перу руке. На левој руци носи пребачен пешкир. После тога се поставља трпеза. На трпезу изнесу најпре »крсницу«, со и »прекадњук«, затим

³¹⁾ Међутим, у селима око Криваје ломе колач увече на дан славе: по дану нису франце смели од муслимана, па је тако и остало.

Борици у Сижју држе молитву у недељу пред Илиндан. У Поречини и Петрову Селу иде се на дан пољске молитве, по неком старом завету, с литијом по селу. То зову »облажење«. У Бољанићу је све до око 1911 године ношена таква литија о Спасовдану. На брду Спасовишту би држали тада молитву. Кажу да су облажење уведене из завета што је села тукао град, и то да су у те дане по савету неког владике. У Осојници код Маглаја такву литију зову »троношење«. Крст ките пшеничним класјем, зеленим кукурузом, печењима и сл. Кад се носи литија, само се пева тропар односног празника. У литији учествују и мушкарци и жене. Литија стаје на више места да се чита молитва, а тада се на каквом стаблу зареже крст. Ту се учесници и почасте, јер им »село« износи пиће и мезе. Раније су, у Васиљевцима, доносили на молитву пите, сомуне, печену јагњад, а ко је могао и печено крме. Свака кућа је доносила и постављала посебно, али је позивала своје пријатеље.

У селу Стријежевици је брдо Спасовиште, засађено липама, а на њему је место Молитвиште, где буде молитва на Спасовдан. Особит је обичај у том селу да децу што се роде на неколико недеља пред Спасовдан остављају некрштеноу до Спасовдана па их тог дана крсте на молитвишту.

У селима ближе Добоју, поред Босне, за пољску молитву веле »масла«.

Нема обичаја да се приређује »спасовница«, као у средњој Босни. Сем крснице о слави и кулних хлебова о Божићу нема да се праве други култни хлебови, а већ у пределу Требави на северу је обичај да се праве нарочити култни хлебови за Спасовдан и Мученике (9 марта по ст.): на Спасовдан праве нарочите уштипке.

На овом месту поменућу и обичај прављења »тежачке свијеће«, који се већ губи. Раније је био обичај, у селима око Маглаја, да се уз ускршњи пост купе прилози, па се од тих прилога набави восак и начини велика свећа, која се на Велики четвртак донесе у цркву. Од тежачке свеће била се је 1909 упалила и црква у Маглају. За тежачку свећу која је 1937 била у цркви у Маглају, дала је 1936, као свој прилог, Илинка Савић из Г. Пакленице десет килограма воска, а свећа је изливена у Сарајеву.³⁹⁾

Манастир Озрен је посвећен св. Николи, али велики народни сабор код њега буде о Великој Госпођини (15 августа по старом календару), и тада се код манастира искупи силан свет.

Поред редовних молитава сваке године, приређују се и ванредне молитве за кишу, кад завлада дуготрајна суша. Договорили би се и позвали свештеника да чине заједнички молитву. У Г. Раковцу су ми казивали 1950 да су за ту молитву доносили неку књигу од Лазара Боровњака из села, али из те књиге свештеник не би смео да чита више од два листа, јер би онда било превише кише! Лазар је ту књигу био наследио од неког »ђака« који је био из Србије.

У овом крају уопште не знају за додоле као што не знају ни за лазарице.

Коледаре — Уочи недеље по Никољдану по селима око Озрена и око Маглаја иду вјешалице или коледаре или коледавац или коледарице, дружине момака па и млађих ожењених људи. Буде их много у већим селима, па се поделе у групе од по 10—15 и свака група добије, по договору, да обилази по један заселак. Договоре се и где ће се састати после обиласка: одреде за то кућу за коју знају да ће их радо примати. Носе звоно и њим звоне. Уз пут и блече. Иду свакој кући у селу. Кад дођу пред кућу, нађу затворена врата. Пошто отпевају потребну песму, која је веома дугачка а почиње са:

Добар вече, домаћине,
Отвори нам бијела врата
И сребрне кључанице...

отворе им се врата и они улазе у кућу. Од укућана траже да им дају разних намирница. Поред тога, добивају и новаца. Децу у кући плаше да ће их обесити, па и узму неко дете и раде с њим као да хоће да га обесе о вериге (зато се и зову »вјешалице«). Кад добију прилог, зазвоне. Полазећи из куће, певају:

С Богом остај, домаћине!
Живила ти домаћица
И по кући сва дјечица!
Краве ти се истелице,
Овце се изјагњиле... итд.

³⁹⁾ Опширније о овом обичају у чланцима Д. Бошковића, Б. Дробњаковића и М. Филиповића у Гласнику Етнографског музеја у Београду VII 113—118 и VIII 95—98.

У кући где се скупе, пошто обиђу село, почасте се оним од намирница што су добили, а вишак који им претекне обично продају домаћину те куће. Од новца што га скупе набаве некипут какву икону за цркву.

На Бадњи дан и Божић врше се многи обичаји, углавном исти као и другде код Срба. Према описима с краја 19 и почетка 20 века, ти обичаји су били овакви:

На Бадњи дан рано доноси се бадњак од храстова дрвета, а уз њега и једна грана на којој има лишћа: та грана се ставља на кућни кров. Бадњак се исече на три дела и ти бадњаки се увече наложе на ватру. Онај који уноси бадњаке посипа јечмом укућане и они њега.

Изјутра на Бадњи дан пече се печеница, у коју се међу да се испеку и раније спремљени осушени врапци и сјенице, које ће јести на Божић да се не би појавила шуга. На истој ватри запрећу и пеку бундаве, које једу због дебеле болести. На Бадњи дан жене не обављају никакав посао са лупањем.

На Божић изјутра девојке седну на бадњаке и чешљају се. Пред зору се натожи још доста дрва на бадњаке и онда сви укућани прелазе трипут преко тог огња, да не би боловали од врућине преко године.

Домаћин изјутра рано на Божић меси житницу или орачицу, чесницу и »божићни колач« или »ковртањ«. У чесницу ставља новац. На житници се ножем повлаче црте, намењене појединим врстама жита, и по томе како ће изгледати после печења гата се како ће родити које жито. Крсница, узгредни хлеб уз чесницу, спрема се понајвише у планинским селима. Чесница се једе на Божић, а житница и божићни колач на Мали Божић, за који ће се оставити и десна плећка од печенице. Ручали би у освитак. Софра се поставља на сламу, која се стере већ на Бадњу вече.

На софру се ставе култни хлебови и три свеће у суду с јечмом. Врши се мисбожење чељади и стока се пропушта између гребена и упаљених свећа да вук не коље стоке.

Још рано долази полазник, »положај«. Баца што од новца на огњиште и удара бадњацима један о други да избијају варнице што пропраћа благосиљањем на већ познати начин. Полазника поставе за софру и поливају га водом.

На Нову годину ставља се божићни колач волу дешњаку на рог и гата се по томе како ће колач пасти на земљу. За ручак тог дана спрема се попага од житнице и тог колача. Поједе се десна плећка и гата по њој. Иза ручка почисти се и изнесе божићна слама.²¹⁾

Томе опису додају још неке појединости. На Бадњу вече и изјутра на Божић једу се ораси, лешници, суве шљиве и мед.

Док се за славу спрема једна обична или трокрака свећа, за Божић требају три свеће.

Стара слама из постеље и јастука, као и слама што је на Божић прострta по кући, треба на Мали Божић, пре сунца, да се изнесе на гумно, па децу потерају по слами. Слама се после покупи и носи у воћњак и ставља помало на сваку воћку у рачве (не веже се!). У кућу се уноси нова слама за постељу и јастуке.

На Млади Божић ће се појести и глава од печенице.

ОБИЧАЈИ О ОСТАЛИМ ПРАЗНИЦИМА ПРЕКО ГОДИНЕ

На неколико пред Крстовдан (5 јануара по ст. кал.) почну да обилазе водичари. У варошима иду по кућама сами парохијски свештеници, а по селима они поверавају тај посао неколицини сељака. Водичари носе од куће до куће крст, босиљак и богојављенску водичу, освећену на други дан Божића и у свакој кући читају неку молитву. Обилазак треба да заврше до Крстовдана. Добивају на дар сланине, сувог меса и сл., што они после деле са свештеником.

Празнује се Трипуњдан.

У суботу пред Часни (ускришњи) пост су Задушнице, једине опште задушнице које се држе у озренским селима, а у вароши Маглају још и на Марковдан. У цркви или на гробљу свештеник чини помен мртвима, чија имена чита из читуље, која се доноси од куће. И ти општи помени зову се молитвама, и то зимским, за разлику од летњих или пољских.

²¹⁾ Димитрије Димитријевић: Народни обичаји о Божићу из Маглашког Котара, Гласник Зем. музеја 1896, 536—538; Петар С. Иванчевић у приказу тог рада у »Бос. вили« 1900, 220; — Из народних обичаја »Бос. виле« 1909 277.

ских. Ове зимске се обављају на гробљима, али не свуда у исти дан: почињу од Задушница па се врше до краја идуће седмице.³⁵⁾

На Покладе се мажу белим луком, ради »вјештица«. Љуске од јаја што се поједу приликом вечере на Покладе нанижу се на прут и оставе, за свако чељаде по једна. На Ускрс броје те љуске. Ако нису све на броју, верују да ће умрети неко од чељади из куће.

Био је раније обичај, у самом Маглају, да се уз ускршњи пост једу младе коприве и пужеви (беру се затворени пужеви).

Теодорова субота, прва субота у ускршњем посту, се сматра да је први »год« (празник) у години. Пре сунца тог јутра закаде око куће са мало упаљеног мокрог смећа. Неки калеме на Теодорову суботу воће. Нема других обичаја ни веровања, па се не спрема ни варена пшеница.

Уочи Теодорове суботе, уочи Мученика, уочи Благовести, Цвети и других великих празника (»годова«) у току поста до Ускрса пале се сламе и деца играју око тих ватара и прескачу их. Пали се сено или слама, само да се »кади« (да се дими).

Кад се чује грмљавина први пут пре Благовести, треба се поваљати по земљи да не би болела леђа преко године (Бољанић). И озренски Срби верују да уочи Благовести гори закопано благо.

Три су Ђурђевдана: Ђурђевдан, Мали Ђурђевдан (кедам дана после Ђурђевдана) и Ђурђиц. У те празнике не раде због вукова.

Уочи Ђурђева дана »чувају« стоку, тј. предузимају мађијске заштитне мере: просипају просо око стаја. Верују да жена »гатара« (врачара) не може ништа да учини стоци, да јој одузме млеко, док не побере то просо. Пошто је сада просо реткост, неки посипају зоб. Појединци преноће ноћ уочи Ђурђевдана у стаји код стоке.

Био је обичај да се на Ђурђевдан прави »омужа«: чобани крадом помузу овце у дрвене чанке које понесу од кућа и они сами посрчу то млеко некувано.

На Ђурђевдан треба, пре сунца, забести по њивама лескову грану у поврће и ситне усеве (Осојница, Пакленица). То чине ради одбране од грома.

На Лазаревдан се не ради због змија. Нипошто се не сме тог дана донети дрво кући, јер ће после долазити змије. Ни штап се не доноси тог дана кући. Због змија се не ради ни с иглом. Ако ко ради ипак који од тих послова и погледа напоље, видеће змије на огради. Да не долазе змије, треба урадити ово: пре сунца узети грану и њом обићи око куће, па ту грану однети и оставити преко воде (Бољанић).

Нема обичаја да на Лазареву суботу иду поворке лазарица. Тога дана, рано изјутра деца узму гвоздену пеку (сач) и какав кључ, којим ће ударити по њој, па тако обилазе трипут око куће и око штапа, говорећи:

Куца, куца лазарица,
Бјеж од куће, поганица,
Стигнуће (= убиће) те обрамица!

Последња седмица пред Ускрс зове се у Раковцу Шарена ефта, а у Пакленици само Шарена субота.

На Велики петак се бојадишу јаја. Једно јаје ће обојадисати пре сунца и то јаје ће оставити да стоји до године. Ако се »наднесе вријеме«, изнеће пред кућу то јаје, комад крсне свеће, софру и сапак.

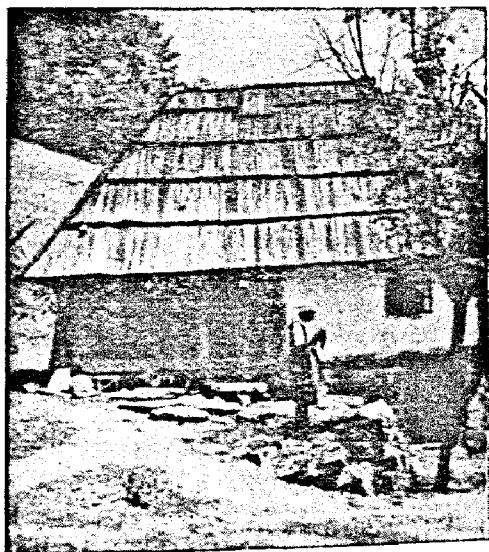
Јаја се бојадишу у једној боји, а и шарају се. За бојадисање се употребљавају јабукова кора (мало црвенкаста боја), брезова кора (жута боја), шљивова кора (црвена боја) и луковина (мрко-жута боја). Шарање се изводи у особитој батик-техници: у растопљеном воску се навошти конач провлачењем и онда се тај конач лепи по јајету како се хоће, тј. тим концем се озводе шаре. Кад се јаје скува у боји, конач се скине руком или крпом.

На Ускрс деца носе у мравињак љуске од јаја и мало мрва. То је неки »свап«: да се наједу и мрави.

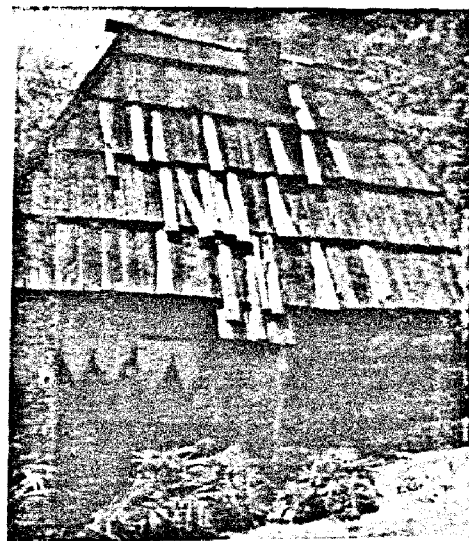
Некада је био велик празник Јованџдан (24 јуна по ст. кал.), али нема обичаја да се прескачу ватре и да се праве венци. Верује се да тог дана Сунце трипут застаје и повра-

³⁵⁾ Више појединости о тим молитвама дали су Е. Лилек: Етнолошки пабирци по Босни и Херцеговини, ГЗМ. 1899; 707—708; П. Ст. Ивановић: Српски народни обичаји око мртваца и при упоку. »Бос. Вила« 1898, 226;— и у приказу поменутог рада Е. Лилека у »Бос. вили« 1900, 221.

Таб. I

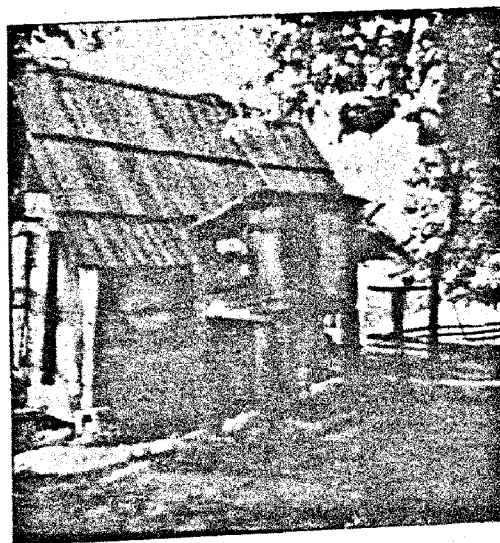
Сл. 1 — Кућа на магазу Гавре
Миливојевића у Крсном Пољу,
с лица

Сл. 2 — Кућа Гавре Миливојевића
у Крсном Пољу, са западне стра-
не. Виде се додана водница и
уљаник.

Сл. 3 — Хамбар, Горњи Раковац

Сл. 4 — Водница, Горњи Раковац

Таб. II

Сл. 1 — Лука Дамњановић из Васиљеваца у панталонама и краћем гуњу. На глави му пешкирић.

Сл. 2 — Савка Недић из Г. Раковца. На њој кецеља.

Сл. 3 — Девојке из Г. Раковца. На свакој црни љетак.

Сл. 4 — Ружа Недић из Г. Раковца. На њој бела »аљина«.

ћа се. У Маглају је то св. Јован Наруквичар, јер се тог дана чељади везују наруквике које ће мати скинути на Петровдан и ставити за икону. По селима тога нема.

Кресови се зову три дана пре и три дана после Петровдана. Тако исто и по три дана пре и после Илиндана. Када су Кресови, не треба у те дане прати хаљине. Тога се држе и муслимани и Хрвати.

Уочи Петровдана скупљају се деца по висовима и пале »ма'аљке«, »машале« или »лилајке« и машу њима. Те буктиње спремају унапред од брезове или трешњеве коре (лиле) или од папради, која се задене у процепљану краћу мотку (сл. 14). Такмиче се у кога је боља махаљка. Тога обичаја има у овом крају само код Срба; нема ни код Хрвата на Вису ни код муслимана.

Не ради се ни на Павловдан (Бољанић).

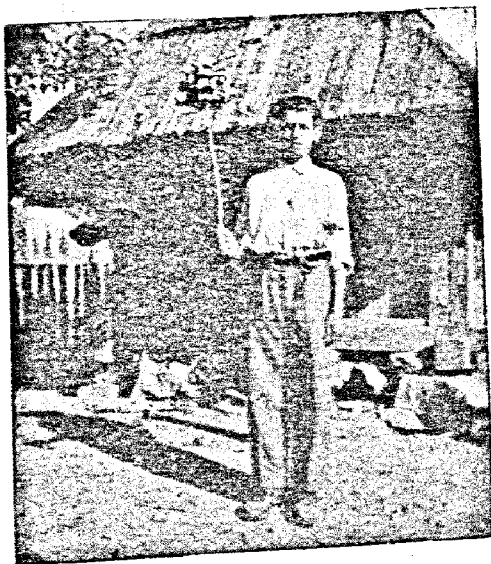
Ако на Илиндан загрми, верују да ће уцрвати и опадати ораси и лешници.

У »илинском мјесецу« су многи »ватрени свеци«. Особито се празнује Марина (Огњена Марина) и сабор арх. Гаврила.

Прокоп (Прокопијевдан) се празнује од »боље«, неке болести устед које човек отече.

На Преображење у црквама се освећују гробље и воће.

На Усјечење се пости.

Сл. 14 — Пајо Недић са спремљеном »лилајком«, Г. Раковац

Ђурђиц се празнује да курдаци не кољу стоку. Међутим, Мратињдан се не празнује: празнују само они који славе тог дана.

На Варицу се вари пшеница која се даје деци да је једу.

Обичаји око рођења и давања имена — Код озренских Срба није у обичају да се иде свештенику по »знамење«, кад се роди дете: то ретко ко чини.

На неколико дана после рођења носе дете да се крсти. Детету обично дају име по празнику кад се је родило или по деду. Нарочито ако се у родитеља не држе деца, онда дају имена по празнику односно светитељу у чији дан се је дете родило. Отуда у овом крају имена као: Госпава, Сисоје, Прокопије итд. Није у обичају да се мења лично име, ако се дете тешко разболи.

Кад се дете крсти, обичај је да се куму дају пригласци. А кад кум долази први пут у посету, он доноси куми »прету« (преслицу) и на њој све што јој треба детету за ношење: кошуљу и друге хаљетке и фес (Д. Пакленица).

Женидбени обичаји — У обичају је и данас да се момци жене веома млади. Да би добио једну радну снагу у кући више, многи би домаћин оженио и сина од шеснаест година. Сматра се да је престарео за женидбу онај момак који је отслужио рок у кадру, не ожењивши се пре тога.

Раније су се сматрали блиским родом и »седмо«, па и »девето колено«. У садашње време већ се не гледа и на тако далеко сродство и управљају се, код склапања брака, према црквеним правилима. Узимају се међу собом и они који славе исту славу нарочито ако су богати.

Раније је било и отмице, а сада је више нема.

Свадбе су већином пред божићне поклоне и по Божићу. У садашње време настоје да свадбу обаве заједно с кућном славом, да би прошли што јевтиније.

Пред сватовима иде »чајо«, који пева, галами и узвикује: »Машала!« На њему су пешкир и низови ораха, лешника, неко обојено перо и др. Буде тога и на деверу, старом свату и др. Венац од нанизаних лешника или ораха и лешника зове се »гронтуља«. Такмиче се у томе која ће невеста у селу боље накитити своје сватове гронтуљама.

Раније су сватови напацима разбијали ограде и отварали пут кад воде младу, јер нису ишли обичним путем и јер се није ништа поред гробља и кроз гробље. Напак у овом крају има на једној страни чекић а на другој као секирицу. Раније се дешавало да се момци по-туку напацима.

Кад се млада доведе у нови дом, доводи јој се и »накоњче«. Још док је млада на коњу, додају јој сито и зоб, а она баца зоб преко себе. Постоји и обичај да баца и кашику с медом и да се гата по томе како ће то пасти. У кући обводе младу трипут око огњишта, и она дарива огњиште новцем.

Гости о свадби доносе приносе. Чајо извикује ко је шта донео. Ако је дошао неки сиромаш и није донео ништа, ипак чајо извиче и за њега као да је донео принос.

О свадби, ради весеља, појединци се и маскирају, али се у овом крају не зна за чаро-јице. Мислутим, било је раније да момци, кад се сведу младенци, иду и маучу око учере у којој су младенци и не престају све док им се што не изнесе.

Чајо носи напак. И у младожењиној и у младиној кући му пре поласка вежу на на-пак пешкир и по кокош или петла. Откле полази обично добије петла и стално га носи до куће. Дају му по кокош и пешкир и други у чију кућу уђе, управо он иде сам и сам узима кокош из кокошињаца. То му неће нико замерити.

После венчања иде се младиним родитељима »на мир« и том приликом се обавезно даје откуп за невесту, који у садашње време (1938) износи код Озрењака око 1000—2000 ди-нара. (У Посавини дају за »мировину« 3000—4000 динара). Многи иште много, па онда врати један део примљене суме.

Невеста се зове у новој кући по мужу (на пример: Милојевица, Симиница) или по селу из ког је родом (на пр.: Бољавићка, Милинкуша — из Милиног Села), или по роду из кога је доведена (на пр. Ђурићка).

И код Озрењака се зна за причу да је домазет црњи од гаврана.

Подаци о свадби код православних у селима Маглајског и Грачаничког среза, што их је објавио Е. Лилек, могу да буду само од Озрењака. Ту се говори о просидби као и о са-мој свадби.³⁹⁾

Самртни и погребни обичаји — Чим се чује у селу да негде »јаучу« (наричу), знак је да је неко умро. Укућани наричу док је мртавац (»мејат«) у кући, а општи плач настаје кад га понесу од куће. После нема више да се нариче. Нема професионалних нарикача.

Мртавац се купа: купају га лица истог пола, и то само старији. За купање мртаваца греје се вода у котлу који се постави на три камена. Мртаваца поливају водом која се за-хвата из котла неким мањим судом. Пошто окупају мртаваца, преврне се котао на она три камена и тако стоји три дана. Суд којим је захватана вода из котла, особито ако је то био врг (»рг«), разбију кад сврше с поливањем. Онај ко је купао мртаваца опраће и дрвени под у соби, кад се изнесе мртавац.

Ако их има, мртавацу облаче његове венчане хаљине. Иначе, настоје да га обуку у што новије хаљине. Покров се мало насече каменом па се раздре, пошто се одмери колико ће требати.

Ако умре женско, поврх покроба јој ставе и другу опрегачу. Та опрегача даће се на гробљу оној жени која је покојницу окупала — опремила.

У кући у којој је мртавац не руча се све док га не сахране, па макар то било тек увече (Васиљевци).

³⁹⁾ Е. Лилек: Женидба и удадба у Босни и Херцеговини. ГЗМ 1898, 39—40.

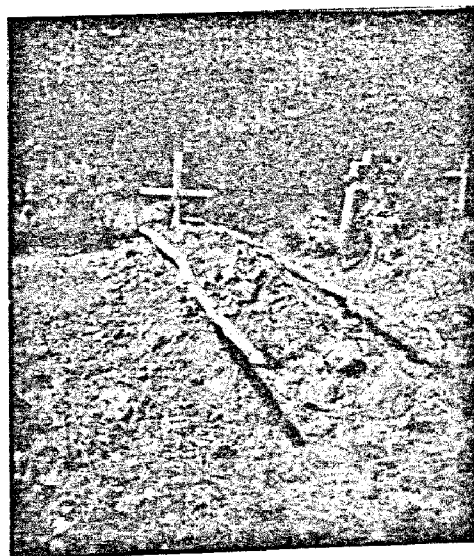
На погреб долазе сви од суседа и родбине који се позову, а зове их се онолико колико може стати за трпезу, односно колико их та кућа може да погости.

Кад се скупе укупници, они најпре једу сви заједно па се онда дају на посао. Тројица оду на гробље да копају раку. Остали се старају да посвршавају друго што треба а у првом реду да начине »мејитску кућу«, да отешу ковчег. У старије време мртац је полаган у гроб једноставно на земљу па су са стране око њега стављане тренице и озго пречке и поклопци.

За ношење мртваца начине се носила. Где је равније преносе га, отскора, на колима. Зимом се употребе и санке. Носила се пресеку на гробљу и баце у гроб, пошто се претходно носилима гурне трипут земље у раку. То се ради пошто се већ ставе поклопнице по покојнику (Бољанић). Или се мотке од носила оставе на гробу: негде их оставе са стране гроба (Ступари, Васиљевци, Сирдин, Крсно Поље — Сл. 15), а негде их укрсте на гробу (Кртова).

Пред полазак спровода, неки у кући трипут одигну и спусте мртваца (Бољанић).

Мртваца неће изнети из куће док у кућу не унесу груду земље. Ако није унета та грудa, онда за читаву годину дана, нарочито ако је умро домаћин, неће ништа оправљати, лепити или мазати на огњишту. А за годину дана неће ни у ком случају ништа бојадисати (Бољанић).

Сл. 15 — Мотке на свежем гробу, Крсно Поље

Мртваца носе на носилима три човека: један иде испред, а два иду позади. Носачи се често мењају у путу. У путу се застаје ради одмора. Од даљине гробља зависи колико ће пута застајати. Обично застају двапут у путу, а трећи пут на камом гробљу. Гдегод застану, ножем усеку крст на неком дрвету или камену. У Васиљевцима спуштају мртваца на стећак Џинов Камен и на њему запарају крст.

Жене не иду у пратњи на гробље, па ни кад умре женско. Иду само »дјетићи«, њих 15—20. Ово је заиста карактеристично и можда је под утицајем муслимана. Жене не после одлазити на гробље.

Није у обичају да се у гроб ставља »Харонов новац«. Али, обичај је да се на мртваца, кад се целива последњи пут, ставља новац. Тај новац покупиће и међу собом поделити укупници. Они ће исто тако покупити и пешкириће што их је родбина метнула на мртваца.

Ако је умрло дете у колевци у мајке која већ више неће моћи да гађа, онда се дете упола у колевци (»бешици«), али се од колевке одреже доња узглавница, даска код ногу.

Ако је покојник био алкохоличар, под главу у гробу му ставе боцу ракије.

Пошто се мртац спусти у раку, сваки од укупника баца по шаку земље.

Кад се гроб затрпа и заврши, онда сви читају у себи неке молитве. Тада ће појести погачу и попити ракију што је све донето од покојникове куће у пратњи.

Кад укупници полазе с гробља, сваки задеља ножем иверку од алата којим су копали и ту иверку оставља на гробу. Са гробља иду покојниковој кући на вечеру. Прелазећи преко потока или кад већ дођу кући, перу руке. Жена нека, код куће, држи жара на ожегу и сваки ће бацити преко себе по једну жишку. За вечеру су спрењена јела према томе какав је дан, тј. посна, ако се тог дана пости.

Утопљеници, макар то били и случајни, сахрањују се изван гробља односно код места где су извађени из воде. Неће у гробљу сахранити ни дете које није крштено.

Ако је гробље близу, онда ожалошћени иду на гробље прво, друго и треће јутро по сахрањивању. Иду људи и жене. На гробу пале свеће и каде га. Иначе не доносе ништа од јела и пића.

На седам и на четрдесет дана се спрема »прекадња«, чини помен на гробу. Сем кољива, изнесу пића и јела, и то се попије односно поједе код цркве. Ко је у могућности, он зове и кући на »седмицу« и »четересницу« и тада се поставља засебна софра чак и за децу. Није у обичају да се приређује помен на пола године.

Неко већ приликом опела мртвачева коље »душног брва« и одмах сврши с прекадњом уз опело за све помене које би иначе чинио у току једне године. Тако раде сиромашнији (Бољанић).

Главни помен треба да буде кад прође година од смрти покојника. То су »задушнице«. Могу да се одрже и раније, пре него што истекне пуна година, и обично их сви држе у јесен, па се зову и »јесенске задужбине«. На њих се зову укупници и ближи род. Свако од позваних донесе по 5—10 литара ракије и душног брва, мушког или женског, већ према полу покојника. Сама кућа која даје помен коље брва и јуне. Брва се пече, а јуне се скува и дели. На задужбине долазе и незвани, али ти не доносе ништа. На трпезу о тим задужбинама или задушницама износе се најпре ораси, лешници и суве шљиве, па после остало. Поставља се засебна софра деци и даје им се меса, сира, млека.

Покојник може да се сахрањива и у стари гроб, особито ако је гробље већ постало тесно. У појединим гробовима је сахрањено и по десет лица.

Гробља су уопште веома занемарена, па су и без опраде. У Васиљевцима су начинили краћи пут преко гробља и пуштају и коње да пасу по гробљу.

Пошто нигде нема гробова црних Цигана, који су номади, Срби верују да они једу своје мртваци.

РАЗНИ ДРУГИ ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА

Општа су веровања у вампире, вукодлаке и вјештице.

Веома је велики страх од злих очију и да се не »награише«, нагази на зло. Ко »награише« иде свештенику да му се чита молитва. Или иде жени врачари да му »сајева страву«. То је и сада сасвим обична појава. Кад се мало дете носи међу свет изван куће, нагарава га угљеном по челу и образима ради одбране од урока.

Недељом и уторком неће одвојити ништа од своје стоке, па ни у корист цркве.

Много се гата о времену по Месецу. На пример: ако су у млађака пера оштра, верују да ће бити сув месец; ако су мало затубаста, биће кишовит месец. И почињање послова удешава се према месечевим фазама. Тако на пример верују да је боље сећи дрво за »старине«, јер ако се сече за »младине«, јести ће га црв. И свињу »рањеника« кољу за »старине«. Неки жито сеју уз »младину« (Пакленица), али сам слушао од неких да је боље да се почне сејати за »старине« (Васиљевци). Кромпир се не сеје »Цвјетне хефте« (седмица пред празник Цвети).

Жене које паре хаљине лугом пазе да их не перу у време Месечеве мене.

И код Озрењака помрачење Сунца се узима као рђав предзнак за Србе, а помрачење Месеца као рђав предзнак за муслимане односно Турке.

Не ваља да се орах сади близу куће. Ко посади орах, верује се, умреће кад у ораха буде стабло дебело као што је он дебео у појасу.

Велика моћ за одбрану од урока приписује се тисову дрвету. »Тисов крстић« носе многи мушкарци на љетку (Ст. 6). Жене стављају женској деци у косу (у плетенице) тисове крстиће. Крави која даје добро млеко уврти се комадић тисовине у рог и споља залепи воштом. Неки имају и крстове и крстиће од скинутог лучевог крова са цркве манастира Озрена.

Нико не казује колико има кошница пчела. И овде су раније, који су хтели да држе пчеле, веровали да ће имати успеха ако једну кошницу украду, једну наћу и једну купе.

Слепи миш се употребљава у љубавним чинима. Каже се: »заћорио: слијепог миша појо«.

Муслимани говоре да је грехота убити орла и голуба. И Срби веле да не ваља убити орла. Срби туку голубе гривњаше, а не убијају питоме: то је грехота (Речица и Пакленица).

Кад се види сплет змија, треба их покрити белом марамом. И, после што год затражиш од бога, добићеш. Тако верују муслимани. И муслимани и Срби верују да се нека »голема змија« не сме убити из пушке: пушка би се разишла (Речица, Пакленица).

Од грома се може сачувати, ако се склони под леску.

Кад сељак почиње прво сејање, промеша семе и каже отприлике: »Боже, дај да роди! Боже, подај и тицама и мишима и наодници другој!« и онда баци једну шаку семена у живицу животињама.

На кућни темељ, кад се почне градити кућа, коље се »курбан« и то обично ован, јер треба »окрвавити темељ« да буде сретно (муслимани кажу: »окурбанит«). — Кад је грађена кула у Кртови, говорило се је да зид неће остати, ако се не узиде жив човек. С тим у везу доводе сада налазак неких кости у темељу од зида.

Кад се подигне слеме (шлеме), домаћин и суседи дају дарове мајсторима, који се стављају на слеме. — Пошто се кућа доврши, приређује се »насеље«: насељава се кућа. Позову се многи гости и свештеник да »освешта« кућу. Дешава се да том приликом буде гости више него о слави. Буде врло свечано. Гости и сами доносе дарове: нешто печено, хлеба, пића. Огњиште даривају новцем.

Кад се жање пшеница, а жању је женске, »прожињалица« је она међу њима која иде средином и која »просјеца«. Њој се увече спреми колач »ковртањ« да га може натаћи на руку. Тај ковртањ се окити цвећем и јабуком. Мора бити од пшеничног брашна.

Нема обичаја пабирчења.

Кад приспе »новина«, тј. кад се први пут меси тесто од новог брашна, онда жена тим тестом »закрсти«, начини крст, негде у кући на греди, ка истоку.

Кад кукавица кука (»пјева«) на дрвету, треба зажиурити и жмурећи откинути мало коре од тог дрвета. Тај комадић коре треба носити за појасом и стављати увече под јастук, »па ће ићи књига«.

Нероткиње, да би родиле, окрећу се на млинском колу: на паочнику, на сухом колу.

За један велики камен у селу Кртови верује се да је пао с неба.

Недалеко од села Речице је Шахин Камен, стрм кречњачки отсек. На врху је стена. Прича се: био ловац и гађао сунце, па се за казну окаменио. Стоји му само труп, пошто су му деца одбила руке и пушку.

Кад у Бољанићу настане кашаљ рикавац (Pertussis), иду и провлаче децу кроз рулу у земљи коју је начинила вода или кроз дрво које је расло изједна па се раставило и опет срасло.

Пок. Митар Софренић из Бољанића лечио је од уједа бесна пса: на кори хлеба исписао би мастилом сатор-формулу и дао би ту кору да је поједе болесник. Други лече од уједа бесна пса на тај начин да пацијенту секу неку жицицу испод језика, да му дају да једе бели лук и да инхалира паре белог лука који се пече.

Старац Вакрсије Максимовић из Петрова Села лечи од змијиног уједа. Употребљава неку траву са чупавим смрдљивим листом, којој ни сам не зна имена. Пошто је стуча и помеша са нишадором, привије је на рану и остави да тако стоји 24 сата. Уз то иде и бајање. Формула гласи:

Земља земљу љуби,
А жена зло заради.
Како загази,
Тако и поврати, окне (?).
Али Бог ће дати!
Она је добре душе,
Опет ће добро бити!

Ту формулу изговори трипут, па захукне у траву, и тада је туца. То је научио од неког сељака из Крсног Поља, коме је за то платио пет форината. Вакрсије каже (1938) да је већ излечио седамнаест лица.

У једној рукописној књижици из Мичијезића био је запис против крвотока, из средине 18 века. Објављен је у Б-Х, Источнику за год. 1897, стр. 281.

Раније је било веома у обичају да с болесницима долазе у манастир да им се чита, да им се »отвори књига«: »види како ми светац уди«! Свештеник тада отвара насумце неку књигу па чита из ње болеснику и упути га да ради штогод.

Општи је обичај по Босни да се цркве опасују приликом освећења. Црква озренска је последњи пут опасивана приликом освећивања новог крова. Опасивана је платном и провлаком (танка свећа, свитац). Опасује ко може, намењујући то на децу или на стоку, већ према томе у чему му се не да, јер платно или свећа отаје као прилог цркви.

Кад се освећује црква, тада се цела властичина »кошуља«, у којој је служио, и свако настоји да дође до комадића од те кошуље. Та се властичина кошуља сашије нарочито за ту прилику од ланеног платна. Сам владика први разгули кошуљу на два дела.

МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ

Некада је по озренским селима било много гусала и гајди. Гусала има и данас, али гајди више нема: нестало их је почетком 20 века. Уз гајде су особито свирали пастири, да би се од њих плашили вукови. Затим, уз гајде би се веселили у јесен, приликом љуштења кукуруза.

Гусле израђују појединци који су томе вешти. Ја сам виђао гусле само с једном струном, а слушао сам да их је било и са две струне.

Употребљавају и тамбуре, и то »тамбурицу«, мању, и »шаргију«, већу. Тамбурице праве и сами, и купују их и готове у Грачаници; шаргије се добављају из Пурачића, где се израђују (1950 год. цена им 800 динара).

Сем тих инструмената употребљавају се и »двојнице«. Овде је употребљаван и »рог« са писком од зове (зовине). С пролећа дечаци праве трубе од врбове коре са писком од врбе. Не праве их у одређене дане него кад ко хоће.

Раније су играли коло и без инструменталне музичке пратње: ухватили би се за руке и »колали« уз женско певање.

RÉSUMÉ

Les Ozrénien ou Maglajens

L'espace entre la rivière Bosna à l'occident et le cours inférieur de son affluent droit — la Spreča au nord, est occupé par la montagne peu élevée d'Ozren avec sa contrée montagnueuse. Cette montagne est habitée; elle est considérée comme une unité géographique, dont les frontières orientales et méridionales sont formées par la petite rivière Tinja et par quelques collines. Autrefois toute cette contrée formait aussi une unité administrative, ayant son centre à Maglaj; c'est pourquoi les habitants serbes de cette contrée, connus sous le nom d'Ozrénien (Ozrenjaci), sont aussi nommés Maglajens (Maglajci). A côté de Serbes orthodoxes, on trouve dans ce pays aussi des musulmans — dans les villages le long de la Bosna et à Suho Polje au bord de la Spreča, et surtout dans la ville même de Maglaj, et seulement 5 familles de Croates catholiques — dans le village de Bakotići; ces Croates sont les restes d'un ancien groupe, plus nombreux au XVIIe siècle.

Les Serbes qui habitent les villages d'Ozren, représentent un petit groupe ethnique, formé à l'époque turque d'immigrants de tous pays, pour la plupart du Monténégro et d'Herzégovine, et en moindre nombre — d'autres contrées voisines. Il est remarquable que ce soit la montagne et non quelque dépression du terrain, qui servit ici comme base pour former un group ethnique, ce qui était favorisé par quelques facteurs: aucune route d'importance ne traversait cette montagne, une route passait seulement par sa périphérie; les Serbes dans les villages d'Ozren étaient presque complètement séparés des Serbes des contrées voisines par une rangée de villages musulmans sur la périphérie d'Ozren; enfin, le monastère Ozren qui était longtemps le centre culturel et politique de ces Serbes joua aussi un rôle considérable dans la formation de ce groupe ethnique. Après 1878, quand la domination turque prit fin, les conditions politiques dans ce parage de la Bosnie changèrent cardinalement, la position des Serbes d'Ozren change aussi, et c'est alors que commença la désagrégation de ce groupe ethnique.

Dans cet article l'auteur expose les faits principaux de l'histoire ethnique et donne un aperçu bref de la vie Serbes d'Ozren: leur économie, les bâtiments, les costumes, les institutions et les relations sociales, les coutumes et les croyances y sont décrit.